

psykologi - meditasjon - kultur - samfunn

dyade
3/24

■ ACEM

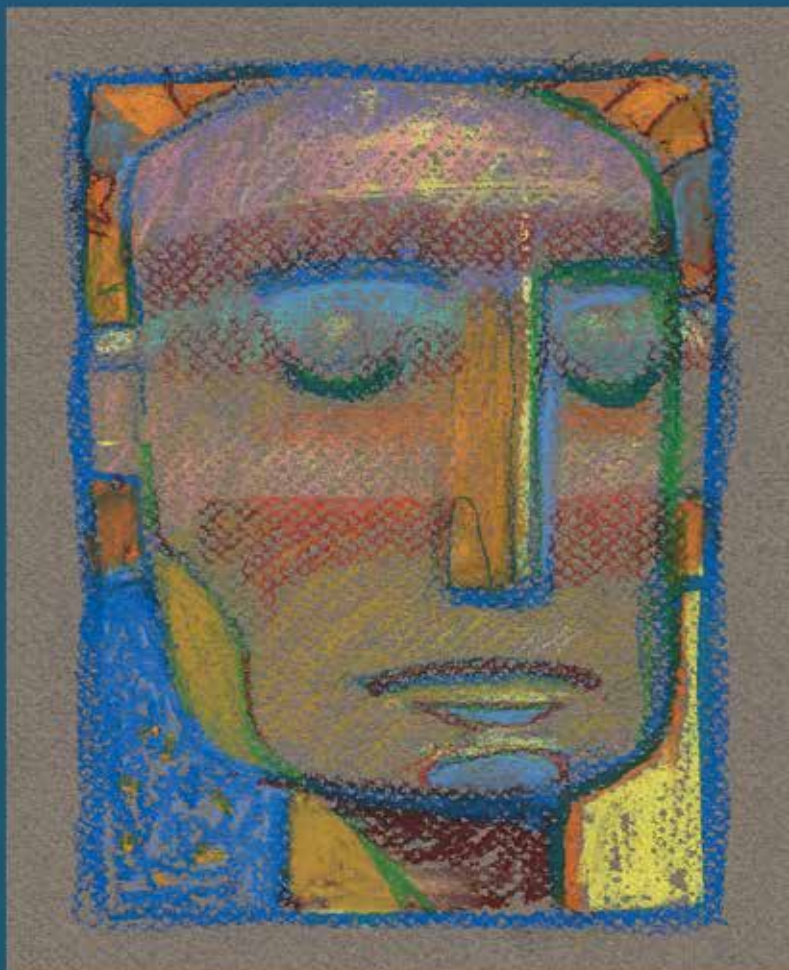
140 KR

JEG ER GOD, DU ER DUM

– politikk, ideologi og selvbilder

Årgang 56

Stillhetens psykologi

Perspektiver på Acem-meditasjon

Red. Are Holen

Stillhetens psykologi må sies å være en klassiker. Siden førsteutgaven i 1976 er den trykket i over 40.000 eksemplarer. Det er Norges mest leste bok om meditasjon. I tillegg er den oversatt til svensk, dansk, spansk, engelsk, nederlandsk og kinesisk.

Dette er en grundig omarbeidet og utvidet utgave. To kapitler er helt nye; ett sammenligner ulike meditasjonsformer, og ett drøfter sentrale sider ved meditasjonsprosessen.

Dyade forlag

INNHold | JEG ER GOD, DU ER DUM

– POLITIKK, IDEOLOGI OG SELVBILDER

2	Jeg er god, du er dum - politikk, ideologi og selvbilder <i>Leder</i>	32	Ingen utenrikspolitikk at have - når idealer møter realiteter <i>Petter Myre Eng</i>
4	Et sted begynner det Psykologiske skråblikk på det autoritære <i>Turid Suzanne Berg-Nielsen</i>	44	Hvorfor er Trump så populær? <i>Halvor Eifring</i>
16	Sant eller usant - om vrangforestillinger, media og meningsdannelse <i>Vilde Drageset Haakensen</i>	48	All verdens diamanter Kunsten å tvinge kunsten til å tjene større samfunns mål <i>Christopher Grøndahl</i>
24	Pensjonerte helter og luksusholdninger <i>Acem Forum intervju med Espen Goffeng</i>	54	Hur stabil är vår demokrati? <i>Margareta Hammarlund-Udenaes</i>

DYADE 3 2024 ÅRGANG 56

Redaktør av dette nummer|Vilde Drageset Haakensen Redaksjon|Turid Suzanne Berg-Nielsen Svend Davanger Halvor Eifring
Christopher Grøndahl Vilde Drageset Haakensen Eirik Jensen Dag Jenssen Monika Wirkkala
Redaksjonssekretær|Morten Wærsted Grafisk form|Pollyanna von Knorring Foto forside|Shutterstock Korrektur|Gunnhild
Reistad Administrasjon|Acem sekretariat Redaksjonsråd|Ole Gjems-Onstad Carl Henrik Grøndahl Torbjørn Hobbel
Are Holen Adresse|Chr Krohgs gt 34, 0186 Oslo Telefon|23 11 87 00 Bankgiro|6026 05 04048 Epost|dyade@acem.no
Hjemmeside|dyade.no Trykk|Flisa Trykkeri Utkommer|4 ganger i året Abonnement for året 2024|kr 460 Løssalg|kr 140
ISSN|0332-5792 ISBN| 978-82-91405-84-1

Leder

Jeg er god, du er dum

– politikk, ideologi og selvbilder

Bare minutter etter at Donald Trump var truffet i øret av en kule, var sosiale medier fulle av teorier om hva som hadde skjedd. Man kunne lese alt fra at Trump var beskyttet av Gud, til at attentatet var ønsket av president Biden eller iscenesatt av Trump selv. En av konsekvensene av at vi i økt grad eksponeres for alternative virkelighetsforståelser er at det blir vanskeligere å skille sant fra usant. Dette vet enkelte mektige ledere å utnytte seg av. Russiske troll sprer historier på nett, ikke primært for at vi skal tro på dem, men for at vi skal gi opp å finne ut hva som faktisk stemmer. Gjennom det reduseres velgernes makt og innflytelse.

Hvis vi gir opp å finne ut hva som skjer i verden, tar vi som stemmeberettigete dårligere avgjørelser, noe som blir en trussel mot demokratiet. Mange i Norge vil være enige i at ikke bare russiske troll sprer usannheter i forbindelse med valgkamper. Også politikere, som Trump, har vært ublu i sine løgner i det offentlige – og sluppet unna med det. Hva er det som driver enkelte ledere, i dette Dyadenummer eksemplifisert med Putin og Trump, til å omgå sannheten så lett i jakten på makt? Begge ser stadig ut til å si til verden: *Jeg er god, du er dum* – hva er dette uttrykk for? Og hva gjør at en relativt stor andel av befolkningen søker mot disse autoritære lederne? Hva gjør det med resten av oss når vi ser at løgn vinner fram?

Ikke bare toppledere serverer feilaktige bilder av den verden vi lever i. Hvordan vi ser på oss selv og samfunnet rundt oss har konsekvenser for hvordan vi handler ute i verden og hvem

vi stemmer på. Flere folkebevegelser har rot i reelle samfunnsproblemer, men kan forsterkes av krefter som har mer med de personene som driver dem å gjøre. Også nasjoner og stater kan drives av ønsket om å se på seg selv på en bestemt måte; det kan for eksempel argumenteres at det gjelder norsk utenrikspolitikk. Det norske kulturlivet er avhengig av en viss støtte fra staten. Hvor langt kan staten gå i å prioritere støtten etter sine politiske eller ideologiske overbevisninger, før det skader kunsten og gjør oss sårbare for evt fremtidige makthavere?

Artiklene i dette nummeret beskriver noen av de kreftene som styrer oss og samfunnet slik at vi ikke tolker og opptrer rasjonelt, men blir irrasjonelle, styrt av vår egen psykologi. Eksempelene er hentet fra internasjonal og nasjonal politikk, nyhetsbildet, kjente folkebevegelser og samfunnsstrømninger. Slik vi i meditasjonen søker å oppdage hvordan vi styres av ikke erkjente indre krefter søker vi i disse artiklene å belyse hvordan dette utspiller seg på samfunnsnivå.

GOD LESING!

Vilde Drageset Haakensen
redaktør

Turid Suzanne Berg-Nielsen

Et sted begynner det

Psykologiske skråblikk på det autoritære

Hvordan kan det forstås

Årsakene til at totalitære ideologier oppstår har vært grundig analysert ut ifra økonomiske, sosiale, historiske, politiske, migrasjonsrelaterte, evolusjons-biologiske og religiøse perspektiv. Individualpsykologiske forhold har vært langt sjeldnere belyst. Derfor denne artikkelen.

Mange vil nok reagere på at en ideologi i det hele tatt «individualiseres» eller «psykologiseres». Men så lenge man betrakter en ideologi som et menneskeskapt samfunnsfenomen og et samfunn består av individer, kan man ikke se bort fra individenes bidrag til helheten. I denne artikkelen drøftes hvorvidt psykologiske forhold tidlig i livet kan stimulere til autoritære tenkemåter senere, både hos ledere og de som følger dem, som igjen kan føre til utviklingen av en autoritær ideologi i en hel befolkningsgruppe.

TO GUTTER, TO SKJEBNER, EN LØSNING
Vera Putina var en enslig, svært fattig, hardtarbeidende, georgisk kvinne som sto frem i 2002 og sa hun var mor til Vladimir. Faren til Vladimir skal ha vært en russisk soldat som kom forbi Veras hjembygd og dro raskt videre. Vladimir var trolig ikke så velkommen.

Men han vokste opp hos Vera de første årene. Det er dokumentert at en Vladimir Putin var innskrevet i landsbyens skole i 3 år. Da Vladimir var 10 år, fant Vera frem til farens foreldre i Leningrad og sendte ham dit, alene. Han var vanskelig og kom stadig opp i bråk. Hun orket ham ikke mer. Men farens foreldre ville ikke ha denne fremmede gutten de aldri hadde hørt om, og fikk ham satt bort til det ekteparet som i henhold til Putins offisielle biografi var hans biologiske foreldre. Men denne biografien sier nærmest ingenting om hans første 10 år. Etter at noen medier begynte å skrive om Vera, kom KGB på døren, de tok alle fotografier, som hun aldri fikk tilbake, blodprøver for DNA-sjekk og resultatet fikk hun aldri vite, ingen andre heller. Vera hadde greid å gjemme vekk et bilde av en spinkel, blond 5-åring med redde øyne. Han ligner litt på dagens president. To journalister, en fra Tsjetsjenia og en fra Italia,

uavhengig av hverandre og med et par års mellomrom, intervjuet Vera og gransket saken. Like før de skulle offentliggjøre det de hadde funnet, døde først den ene og deretter den andre i mistenkelige ulykker etter at deres kontorer var blitt ranet og all dokumentasjon stjålet. Ingen vet sikkert om Vera var Putins egentlige mor. Heller ikke kan det bekreftes at han ble adoptert. Hans (adoptiv)foreldre døde før han ble president. En enkel barndom hadde ikke Veras Vladimir, enten det var han som ble Russlands president eller ikke. Veras eneste ønske var å treffe sønnen igjen og si unnskyld for at hun sendte ham bort. Det fikk hun ikke anledning til. Hun døde i 2023 (Economist Obituary, 10. juni 2023).

«Too much and never enough» var tittelen på en bok publisert i 2020 av en amerikansk klinisk psykolog. Det var en analyse av oppveksten til en annen forsømt gutt. Han vokste opp i en velstående familie som nr. 4 av 5 søsken. Faren bygget opp et eiendomsimperium og hadde verken tid eller interesse for barna. Forfatteren betegner ham som en sosiopat (= en godt tilpasset psykopat). Han ville oppdra sin eldste sønn Freddy, som var oppkalt etter ham selv, til å bli en «killer», tøff nok til å slå seg frem i forretningsjungelen i New York. Men Freddy var en følsom gutt og ble latterliggjort av faren for det. Moren ble alvorlig syk og måtte gjennomgå flere større operasjoner med lange sykehusopphold, komplikasjoner og belastende senvirkninger. Hun var ikke lenger i stand til å ta seg av barna. Da var Freddy blitt 10 år, og Freddys yngre brødre hhv. 2 år og den yngste Robert bare 9 mnd.

Det var ingen snill barnepike til å ta seg av de yngste barna, bare en hushjelp som hadde mer enn nok med å holde de 23 rommene i huset i orden og en farmor som var like hard og kald som faren. I henhold til forfatteren ble barna i stor grad forsømt etter morens sykdom. 2-åringen reagerte på fraværet av

moren med det eneste forsvaret han hadde til rådighet: å være sint. Omgivelsene var harde og uvennlige, da ble han også det. Sinne var også et forsvar mot å bli overveldet av utrygghet, forlatthetsfølelse og fortvilelse som enhver 2-åring uten omsorgspersoner naturlig ville føle. Men da måtte det ha vært noen der som kunne trøste ham. Nærmest daglig var han også vitne til hvordan faren hånet og devaluerte storebror Freddy, som reagerte med å bli engstelig og unnskyldende. Noe som gjorde faren bare enda mer foraktelig, fordi det bekreftet hans oppfatning av at Freddy var veik. Dette var livets skole for lille Donald. Han skulle i hvert fall ikke bli som Freddy. I stedet ble han uregjerlig, vanskelig og var like bøllete mot sin lillebror Robert som faren var mot Freddy. Moren hadde overhodet ingen kontroll på ham. Det endte med at Donald ble sendt til New York Military Academy som 13-åring, en kostskole, i håp om at den kunne stagge hans utagering. Det lyktes ikke. Den bare forsterket hans forakt for svakhet, i ham selv og andre. Enten var man en mobber eller så ble man mobbet. Psykologen som skrev boken, heter Mary Trump og er datter til Donalds storebror Freddy. Kilden til boken var, foruten hennes far, mange lange samtaler med farmoren før hennes død, som jo var Donalds og Freddys mor. Hun beskrev Donald som flink til å sno seg og en som kunne «slippe unna med mord». (M.L. Trump, 2020).

LITEN BLIR STOR

Både Vladimir og Donald endte opp som grandiose, narsissistiske og mer eller mindre autoritære ledere. Skal vi tro historiene, var begge enten avvist eller neglisjert og sendt bort pga. vanskelig oppførsel. Langt fra alle vanskelige barn ender opp som autoritære narsissister, og ikke alle autoritære ledere har hatt en vanskelig oppvekst. På samme måte som langt fra alle som røyker, får lungekreft, og 15% av de som får lungekreft, har ikke røkt.

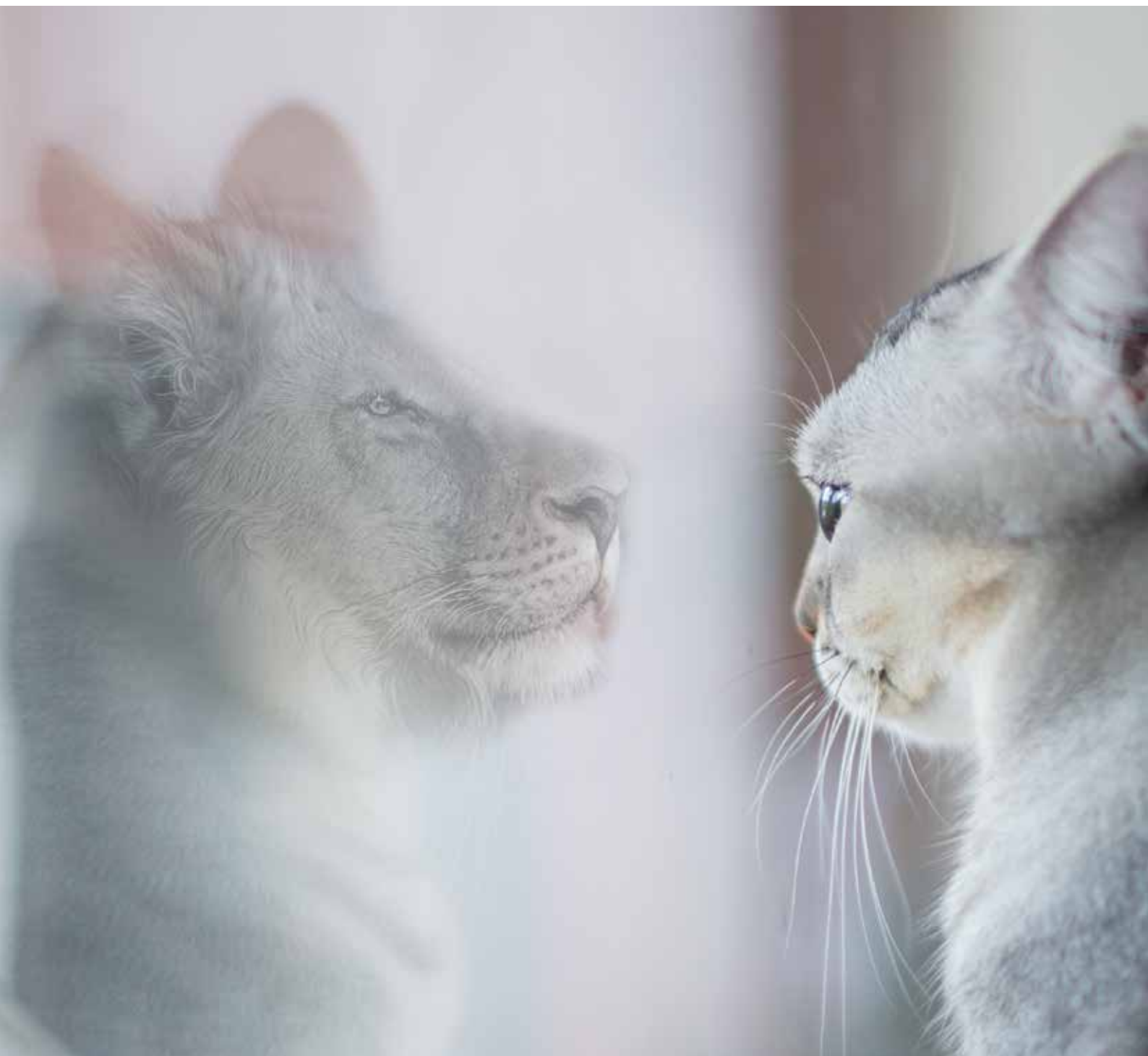

Foto: Gerd Altmann - Pixabay

Sammenhengen mellom røyking og lungekreft er likevel ganske sterk. Effektene av røyking er lettere å dokumentere enn emosjonell mishandling.

Ledere, som alle oss andre, har en gang vært den minste i familien. Inntil yngre søsken måtte få den posisjonen, er man ikke bare minst i størrelse, men også den som skjønner minst, greier minst, er mest utsatt og prisgitt de voksne og definitivt den som er mest utrygg. Men med sensitive og forutsigbare foreldre kommer de fleste ut av det med en rimelig stabil selvfølelse. Barn er også viselig innrettet. De lager seg en trøsteverden i fantasien, hvor de er store og mektige med magiske superkrefter. I lek i barnehager er det fullt av små Sabeltann'er, supermenn og prinsesser. Hele Marvels filmunivers spiller på slike fantasier som også voksne lar seg rive med i. I fantasien kan de minste barna balansere følelsen av å være liten og dum med beundringsverdige heltegjerninger. Dette er normalutvikling. Bevisstheten hos barn om en diskrepans mellom et realistisk selv og et idealt selv, begynner ikke før i 7-8-årsalderen. Yngre barn er faktisk «Superman» og «Catwoman» i leken og *trenger* å være det for å bygge opp en balansert selvfølelse.

Ifølge forfatteren Alan Bullock (1993) skal både Hitler, som hadde en autoritær og avvisende far, og Stalin, som hadde en grovt mishandlende far, hatt utpregede fantasier i unge år om hvor store de skulle bli og hvordan de skulle påvirke verden. Hitler hadde en forestilling om at han var et allsidig, kunstnerisk geni, han mente han kunne bli en stor maler, arkitekt, forfatter eller musiker. Forestillingen beholdt han livet ut og kunne plage sine omgivelser med beklagelser over hva verden hadde gått glipp av fordi han ut ifra pliktfølelse viet sitt liv til politikken i stedet. Stalin forlangte som ung å bli kalt Koba som var navnet på hans store krigshelt fra Kaukasus. Og Koba het han i 20 år inntil han tok pseudonymet Stalin, egentlig var hans etternavn Dzugasjvili. Både

Hitler-geniet og «Koba-Stalin» hadde mødre som angivelig støttet opp under sønnenes storhetsforestillinger. Grandiose selvbilder er karakteristiske for narsissistiske personer, som anser seg for å ha spesielle egenskaper som gjør at de har forrang, og forkastelige trekk kvitter de seg med ved å projisere dem på andre (Diamond & Hersh, 2020). Det er ikke vanskelig å se at for en Trump eller en Putin, en Hitler eller en Stalin, kan politiske avgjørelser lett avspeile en personlig kamp for å opprettholde grandiose selvbilder.

Også «folk flest», som ikke er utpregede narsissister, styres av behov for å bevare et ønsket selvbilde. Helt siden 1970-tallet har flere skrevet om vår narsissistiske kultur. Likevel, som gammel psykolog har jeg mange ganger vært forundret over hvordan vi undervurderer hvilken drivkraft det ligger i å ville holde på og gjerne få hevet et ønsket bilde vi har av oss selv. Sannheter forties, ekteskap går dukken, kolleger motarbeides, relasjoner til egne barn eller foreldre vrakes, alt sammen er verdt det så lenge vi kan forbli litt i illusjonen om hvem vi helst vil være.

PINGLE BLIR BØLLE

Hvis barn til stadighet blir neglisjert, avvist, truet eller skremt eller utsatt for andre former for emosjonell eller fysisk mishandling i eget hjem, er det først og fremst en grunnleggende trygghet og selvfølelse som rammes. Og jo mer mindreverdsfølelse og utrygghet, desto flere trøsteforestillinger må til. Og den gryende erkjennelsen som kommer i 7-8 årsalderen, av at man aldri kommer til å bli en helt med superkrefter, kan forsinkes hos barn som har det vanskelig, fordi realitetenes verden er for vond å ta inn over seg. Å jekke opp eget ego blir en måte å få det levelig på. Et «falskt selv» utvikler seg godt næret av barnlige fantasier. Det er en stor lettelse å kunne være i noe annet enn litenhet, mindreverd, savn og sårhet. Men helt enkelt er det heller ikke, fordi alle rundt en

må også se på en slik man ønsker å bli sett. De skal se en tøffing, ikke en pingle. Ikke alle greier å fortrenge pinglen så behovet for bekreftelse fra andre blir umettelig. Ikke alle får til å overbevise sine jevnaldrende heller. Det er litt å bale med for et ungt sinn. Et barn som føler seg utrygg og utsatt, kan også utvikle strategier for å kontrollere andre, slik at ingen skal se hva som er innenfor huden. Til det har de en velkjent strategi til rådighet, å hakke på andre. De kan utvikle en egen evne til å fange opp andres såre punkter og bruke dem til selv å komme i maktposisjon. Da er bollen født. Kanskje narsissisten også. Da er det etablert en ganske fin grobunn for en autoritær væremåte.

DEN AUTORITÆRE PERSONLIGHET

Det var særlig etter andre verdenskrig at mange var opptatt av å forstå autoritære folkeforførreres appell etter det uhyrlige, industrialiserte massedrapet som hadde funnet sted. En av de første som tumlet med disse spørsmålene var den tyske filosofen Theodor Adorno, som selv var påvirket av blant annet psykoanalysen. Han utga boken *The Authoritarian Personality* i 1950. Mange mener at denne boken er den mest innflytelsesrike i å se sammenhenger mellom politisk ideologi og individualpsykologi. I følge Adorno er autoritære personer sterkt hierarkisk orientert. Jo høyere på rangstigen man er, desto større kontroll kan man utøve over andre. Kontrollorienteringen gjelder også i egen psyke, selvkritikk og følelser av utilstrekkelighet fortrenses. Lydighet og lojalitet overfor autoriteter er et absolutt krav. Samtidig krever man den samme underdanigheten fra dem med lavere status enn en selv. Autoritære personligheter har også en forakt for mennesker som avviker fra egne idealiserte normer om hva som er svakhet og styrke i et menneske. De tiltrekkes også av ideologier med enkle verdier og løsninger.

De kompensatoriske løsningene på vonde oppvekstsvilkår som Vladimir og Donald

utviklet, er vesentlige komponenter i en autoritær personlighet: kontrollorienteringen av egne emosjoner og det man oppfatter som svakhet i seg selv og andre, nødvendigheten av ytre og indre kontroll, selvforherligelse og samtidig forakt for de som ikke lever opp til ideelle forestillinger. Autoritære personer i offentlige og /eller ledende posisjoner har ofte narsissistiske trekk. De er selvhevdende, ikke redde for å ta avgjørelser, plages ikke av selvtvil, kan være karismatiske, og mange tiltrekkes av deres urokkelige selvtillit, men mistolker den for å være en psykologisk styrke. De ser ikke bakenfor den, at narsissistiske autoriteter som ofte er kritiske til andre, er selv hårsåre for kritikk, de blir lett krenket og kan ramme raskt tilbake. De er alltid i sin rett, og ber derfor aldri om unnskyldning i situasjoner hvor det hadde vært rimelig å gjøre. De omgir seg helst med personer som bekrefter deres opphøyde selvbilde. De er særlig gode til i å se andres tilkortkommenheter og vet å bruke det når nødvendig. Deres kontrollorientering omfatter også i stor grad det å kontrollere andre. Kontrollorienteringen har også sin parallell i autoritære eller totalitære stater:

Et totalitært regime ville fungere best hvis myndighetene kunne klare å "bygge styringen" inn i den enkelte borger – det vil si ved at den enkelte blir gjort til en aktiv tilhenger av den offisielle ideologien. Totalitære regimer legger av denne grunnen svært stor vekt på å ha full kontroll over oppdragelse, utdanning, nyhetsformidling og kunst (Berg et al., 2020).

Borgere som mistenkes for å være illojale overfor statsideologien, er truende for hele samfunnsordenen, da tar kontrollen inhumane former, de fengsles, tvangsinnlegges og tvangsmedisineres som om de var alvorlig sinnslidende, eller de forgiftes, selv om de har rømt landet, dør de i fingerte bil- eller

... de som lettest lar seg forføre av ledere med autoritære og narsissistiske trekk, er personer med lavere selvtillit og som har litt større tilbøyelighet enn andre til å bli engstelige.

flyulykker eller forvises i årtier til forfrosne arbeidsleire.

Adorno reiste spørsmålet om ikke autoritære trekk ligger latent i oss alle. Ønsket om makt, å kunne bestemme mer over andre, beundring for den sterke og forakt for svakhet er trekk som mange i ærlige stunder vil kunne kjenne igjen. Forskning så langt viser at når forhold i samtiden oppleves truende, forsterkes autoritære holdninger hos de som er disponert for det, men kan også fremmes hos personer som tidligere ikke har vært preget av autoritær tenkning (Schnelle, et al., 2021). Videre finner man at i tillegg til krisetider, betyr familiære forhold, sosialisering i skole og med jevnaldrende mest for utviklingen av autoritær tenkning.

TILHENGERNE

I forordet til den første utgivelsen av Adornos bok (1951) skrev Max Horkheimer om den intellektuelle kretsen rundt Adorno:

Hvordan kunne det ha seg, spurte de hverandre, at det i en kultur preget av lov, orden og fornuft, kunne overleve irrasjonelle rester av gammelt rase- og religiøst hat? Hvordan kunne de forklare at store menneskemasser var villige til å tolerere masseutryddelsen av sine medborgere? Og hva er det i det enkelte individ som reagerer på visse stimuli i vår kultur med holdninger og handlinger av en slik destruktiv aggressivitet? (Oversatt fritt og forkortet av denne artikkelforfatteren).

Foto: Jay Wennington - Unsplash

75 år senere er ordene like aktuelle. Adorno argumenterte for at nazismen forutsatte at tilstrekkelig mange i befolkningen hadde en autoritær personlighet eller baksiden av den, det å være underkastende. Det hadde trolig aldri skjedd at Hitler i 1933 på demokratisk vis kunne komme til makten, uten at velgergrunnlaget hadde slike autoritære og underkastende disposisjoner i seg.

Hvem er de som blir imponert, lar seg forføre og underholde, som beundrer og heier frem de autoritære, stemmer på dem og gir dem lederposisjoner? Er det «folk flest» med en normal fordeling mellom selvtillit og selvtvil, eller er det skrytepapene blant oss? Det er faktisk vist at de som lettest lar seg forføre av ledere med autoritære og narsissistiske trekk, er personer med lavere selvtillit og

som har litt større tilbøyelighet enn andre til å bli engstelige og/eller nedstemte. Andre personlighetstrekk som er typiske for følgerne, er medmenneskelighet, dvs. man er stort sett en vennlig og grei person som unngår konflikt og ikke utfordrer andres meninger, særlig ikke hos en narsissistisk autoritet (Gruda et al., 2023). Dermed tilsidesetter man en fornuftig kritisk sans for å sikre seg aksept og anerkjennelse fra autoriteten.

For å forstå følgerne av narsissistiske autoriteter kan man også her trekke inn noen perspektiv fra utviklingspsykologien. Hva skjer med barna rundt omkring 7-8 år, når de innser at de aldri vil bli superhelten fra trøstefantasiene? Igjen kan vi se hvordan barn er viselig innrettet for å beskytte seg mot overveldende mindreverdsfølelser,

for fantasiene blir slett ikke borte, de bare overføres til noen andre. Om ikke man selv kan bli uovervinnelig, så kan vel en annen bli det. Barnet kan så identifisere seg med det nye forbildet og på den måten drypper idealets glans også litt på barnet. Ungdommens musikkidoler og kjendiser blir gjenstand for en lidenskapelig dyrking. Dette er et normalfenomen. Men når det også skjer i voksen alder, hvor barndoms- og ungdomsfantasiene reaktiveres gjennom et forbilde man knytter seg til, når alt kjennes så mye bedre bare man kan være i vedkommendes «sfære», det være seg fysisk, i tankene eller gjennom stemmeseddelen, kan det betegnes som vikarierende narsissisme. Man får del i noe som man ikke har selv. Det er ikke noe galt eller patologisk i det, men faren er at det kan befeste personen i en umoden posisjon, at man trenger et ideal for å kunne opprettholde egen selvfølelse. Ofte er man da også villig til å gi opp en del av egen sunn autonomi for å kunne bli likt og anerkjent av den narsissistiske autoriteten. Omskrivingen av MAGA slagordet til «Make ME Great Again» gjelder ikke bare for Trump, men også for mange av hans tilhengere, som et eksempel på vikarierende narsissisme. Ved å støtte ham får de også bli en del av noe stort.

Selvrespekt

Noen sitter med sannheten
Det gjelder bare å finne ut
hvem
Selv er han maktesløs
Han håper de ikke legger
merke til det
Men tror han er en sånn
Som sitter med sannheten

Halvor Eifring

Tilbake til to forsømte gutter: I tilfeller der foreldre er neglisjerende eller mishandlende, kan man også se at barn identifiserer seg med dem likevel. Donald identifiserte seg med sin far og ville bli lik ham, like kontrollerende, bøllete og uempatisk, for å gjøre seg selv mindre sårbar og utsatt. En slik forsvarsløsning kalles gjerne identifikasjon med aggressoren. Og faren likte og oppmuntret litt Donalds frekkhet. Mens storebror Freddy valgte en annen løsning. Han underkastet seg, forsøkte å oppfylle farens krav, som han ikke greide, men var likevel lydig og pliktoppfyllende i håp om en dag å kunne vinne farens anerkjennelse. En form for vikarierende narsissisme var det inntil han bestemte seg for å bli pilot i stedet for å overta firmaet, som faren hadde ønsket. Ulykkelig var han likevel, Freddy døde av alkoholisme allerede da han var 43 år gammel.

Vladimir derimot hadde kanskje en far som ikke engang ville vite av ham. Ofte lager et barn da en farsfigur i fantasien, en som er stor og sterk og stolt av gutten sin. Det vet vi ikke om Vladimir gjorde. På sin karrierestige gjennom KGB og politikken var han i alle fall alltid svært lojal mot sine mannlige overordnede, som raskt forfremmet ham.

NÅR IDEOLOGIEN BLIR ET EGOPROSJEKT

Den kortvokste gutten fra svært beskjedne forhold ble en kontrollerende og kald mini-tsar med visjoner om at hele riket må gjenreises til gammel storhet. En forsømt, bøllete rikmannssønn utviklet en kompensatorisk grandiositet, og hele USA er blitt hans forlengede ego og må gjøres «great again». Enhver ideologi kan bli befengt med et egosentrisk prosjekt, å få jekket opp selvfølelsen. Når det skjer, at en ideologi gjennomsyres av en persons behov for et større ego og besmittes med grandiositet (som skal maskere en tidlig sårbarhet), må den også forsvares blindt. Virkeliggjørelse av ideologien blir en eksistensiell kamp som fører til mer politisk

eller religiøs polarisering, fordi motstandere forsøker ikke bare å ugyldiggjøre egne suverene meninger, men de blir en trussel mot egenverdet. Det igjen forsterker inngruppe- og utgruppe-mentaliteten. Filosofen Hannah Arendt, som kom ut med boken *The Origins of Totalitarianism* samtidig med Adorno, mente at det først og fremst er *egeninteressen* som styrer totalitære ledere. Innen politisk psykologi er det påvist at langt mer enn demografiske forhold er valg av ideologi avhengig av våre subjektive behov, hvordan vi oppfatter oss selv og omverdenen, og tolker den (Zmigrod et al., 2021).

Sosialpsykologen Jocelyn Bélanger (2021) viser til at en politisk eller religiøs ideologi nærmest kan bli en besettelse, som en slags rusavhengighet. Til grunn for det mener han at det ligger en dyp frustrasjon av grunnleggende psykologiske behov, men da ser han ikke på de første leveårene, bare på hendelser i voksen alder, f.eks. personlige nederlag eller ydmykende opplevelser av at ens verdighet er rammet pga. økonomiske, sosiale eller politiske forhold. Ifølge Bélanger blir engasjementet i en ideologi en måte å oppnå en annen sosial status på – i egne øyne, om ikke i andres. Også denne forskeren fremhever hvordan en ideologi kan bli en kompensatorisk løsning for den enkelte.

IDEOLOGISK TILTREKNINGSKRAFT

De fleste er enige i at en ideologi er et system av ideer og verdier. Uavhengig av innhold er ideologier allestedsnærværende på tvers av kulturer og sivilisasjoner, kanskje fordi de så lett fengsler menneskesinnet. Men ofte brukes betegnelsen «ideologisk» også nedsettende om meningsmotstandere, at deres ideologi fordreier eller maskerer de faktiske realitetene.

Ifølge Zmigrod (2022) ved University of Cambridge har ideologiene som har formet menneskehetens historie, vekslet mellom å være mytologiske, religiøse og sekulær-politiske. Han påpeker at iboende i enhver ideologi er både

en *tolkning av hvordan omverdenen er, og en oppskrift på hvordan den burde være*. Med en slik definisjon blir det tydeligere hvorfor ideologier til de grader kan fengsle et sinn, de organiserer for oss en komplisert, uoverskuelig og til dels skremmende verden.

Zmigrod mener at alle ideologier bl.a. har det til felles at de bruker like virkemidler for å mobilisere tilhengere til handling og selv-oppførelse. Disse virkemidlene består av to hovedkomponenter: en *doktrine*-komponent og en *relasjonell* komponent. Doktrinekomponenten tolker verden og gir tilhengere oppskrifter på hva man bør tenke, og hvordan man bør oppføre seg. Doktrinen består ofte av dogmer som skal gi de «sanne» forklaringene og løsningene på samfunnsproblem og personlige forhold. Dessverre tenderer dogmene til å bli rigide og dermed også immune mot ny kunnskap og forskning som trekker «sannheten» i tvil. Den relasjonelle komponenten er preget av en «inngruppe»-kultur, hvor de som er innenfor verdsettes fordi de har forstått «sannheten», mens «utgruppen», de som er utenfor, sees på med fordommer og skepsis. Mange påpeker at vi i en sekulær tid trenger noe å tro på, noe som kan ordne verden, gjøre den mindre uforutsigbar, gi oss en følelse av kontroll.

Etter Berlin-murens fall ble den klassiske liberalisme betraktet som ideologienes evolusjonære høydepunkt (Fukuyama, 1992), og man tenkte at autoritære ideologier var utdøende. Dessverre, det noen trodde var et høydepunkt varte kort. Ifølge The International Institute for Democracy and Electoral Assistance (Stockholm, 2023) øker autoritære og populistiske holdninger og antall demokratiske stater minker (som omtalt i en egen artikkel om demokrati i dette Dyadenummeret). Ifølge autoritære ideologier er liberale demokratier ustabile, kortsiktige, til dels kaotiske uten mulighet til å planlegge lenger enn til neste valg. Gjenvalg blir avhengig av ledernes evne

Den helt grunnleggende tryggheten, finnes bare langt der inne i oss, under fortidens avleiringer. Og nås best i noen stille stunder.

til å appellere til populistiske strømninger i tiden, som stadig er omskiftelige. I autoritære lederes øyne fører individuell frihet til dekadens og moralsk forfall, fordi det er lite som holder menneskenes mer primitive og destruktive sider i sjakk. Mens autoritære statsideologier, de være seg politiske eller religiøse eller en blanding, ordner en krakelert verden med begripelige årsaksforklaringer, sterke normer og enkle løsninger. I økonomisk usikre tider blir flere trygghetssøkende og vil ha en handlekraftig, sterk landsleder. Åpenbart kan man lett bomme ved valgurnene.

SELVREFLEKSJON SOM REALITETSSJEKK
Peter Gordon (2019) skrev i sitt forord til den siste utgaven av *The Authoritarian Personality* at Adorno mente potensialet for autoritære holdninger i det enkelte mennesket bare kunne reduseres hvis man hadde kapasitet til å *se seg selv, til selvrefleksjon*. Vilje og evne til selverkjennelse er et grunnleggende trekk ved psykologisk modenhet. Mange Dyade-abonnenter praktiserer en ledighetsteknikk som Acem-meditasjon og har erfart at man ikke kommer så langt med kontrollbehov, benektning av sårbarhet og autoritære holdninger når man mediterer. Acem-meditasjon stimulerer til det motsatte. Tankens frihet er essensiell, grunnholdningen er åpen, selvaksept er resultatet. Det gjelder også for det som er uønsket eller skamfullt. Vi alle har vel et lite Sibir langt der inne i oss, hvor forstyrrende elementer kan forvises, men åpenheten i meditasjonen gjør at leirportene står på gløtt.

Innholdet i tankene under meditasjon handler mye om oss selv, hvem vi er, og hvem vi er i forhold til andre (Davanger, 2019). Metoden er realitetsnær. Refleksjonen den inviterer til, blir en slags forsonende realitetssjekk.

Erich Fromm skrev boken *Flukten fra Friheten* under nazismens fremvekst, om hvordan voksne personer pga. en eksistensiell angst lett kan fristes av autoritære ideologier (Fromm, 1994). Også den voksnes angst har som oftest røtter tilbake i tid. Angsten er aldri så stor som når man er under 5 år, da hele ens biologiske overlevelse er avhengig av at noen har omsorg for en og ikke blir borte. Senere blir denne angsten alle engstelsers mor. Demokratiet forutsetter kanskje en psykologisk modenhet hos et flertall av velgerne, som også innebærer en toleranse for den usikkerhet og engstelse tilværelsen uvilkarlig medfører. Kriser og kriger øker nivået av stresshormoner selv om de ikke er i eget land, utryggheten stiger tilsvarende, og da forsterkes det fristende og lettvinne ved autoritært tankegods. Håndteringen av stress er også avhengig av en psykisk robusthet. I dette perspektivet er selverkjennelse i kombinasjon med god regulering av stress ikke bare gunstig for den enkelte, men faktisk også samfunnsnyttig, en måte å forebygge tilbøyeligheten til å reagere med kontrollorienterte og autoritære løsninger i møte med de vanskeligheter som måtte befinne seg rundt oss - eller i oss.

Berg et al. (2020) beskrev ovenfor hvordan autoritære regimer forsøker å kontrollere alle sider ved et individs liv, også oppdragelse og

utdanning. Putin sa offentlig i desember 2023 at «kriger vinnes ikke av soldater, men av lærere og prester». I autoritære stater har man i større grad enn i demokratiene tatt til følge at *det er de minste barna som lettest lar seg forme*. Hvis demokratiene forutsetter samfunnsborgere med en viss grad av psykologisk modenhet, burde barnas trygghet og tilknytning være hovedfokus bl.a. i prioritering av barselpermisjon og barnehager. Det kan være en vaksinerings mot å søke trygghet, bedre selvfølelse og mindre angst gjennom autoritære ideologier senere i livet.

Om den ikke var oss forunt tidlig i livet, kan trygghet i voksenlivet næres gjennom gode relasjoner, utfoldelse i arbeid, bruk av ens talenter, kanskje også kontakt med naturen, men neppe med stemmeseddelen. Den helt grunnleggende tryggheten, finnes bare langt der inne i oss, under fortidens avleiringer. Og nå best i noen stille stunder.

Referanser

- Aale, P. K. (2023). Putin forbereder russiske barn på krig. Han kan få et resultat han ikke liker. *Aftenposten* 15.03.2024.
- Adorno, T. (1950): *The Authoritarian Personality*. Harper & Row, New York.
- Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. Meridian Books, The World Publishing Company, Cleveland & New York.
- Bélanger, J. J. (2021). The sociocognitive processes of ideological obsession: review and policy implications. *Philosophical Transactions of The Royal Society B, Biological Sciences*, <https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0144>
- Berg, O.T., Sterri, A.B., Thorsen, D.E. (2020). Totalitarisme. *Store Norske Leksikon*.
- Bullock, A. (1993). *Hitler and Stalin. Parallel lives*. Fontana Press, An Imprint of HarperCollins Publishers, London.
- Davanger, S. (2019). The brain is made for mind wandering: Non-directive meditation and the default mode network. In H. Eifring: *The Power of the Wandering Mind*, Dyade forlag, Oslo.
- Diamond, D., & Hersh, R. G. (2020). Transference-Focused Psychotherapy for Narcissistic Personality Disorder: An Object Relations Approach. *Journal of Personality Disorders*, 34 (Supplement), 159–176.
- Economist Obituary: Vera Putina claimed to be Vladimir Putin's real mother, June 8th, 2023.
- Frankel, J. (2022). The narcissistic dynamics of submission: The attraction of the powerless to authoritarian leaders. *The American Journal of Psychoanalysis*, 82, (384–404).
- Fromm, Erich (1941). *The Escape from Freedom*. Henry Holt & Company, New York.
- Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- Gordon, P. (2019) in Adorno; T. (2019): "The Authoritarian Personality". Verso, London, New York, p. XXXV.
- Gruda, D., Karanatsiou, D., Hanges, P., Golbeck, J., Vakali A. (2023). Don't Go Chasing Narcissists: A Relational - Based and Multiverse Perspective on Leader Narcissism and Follower Engagement Using a Machine Learning Approach. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 49, 1130-1147.
- Schnelle, C., Baier, D., Hadjar, A., Boehnke, K. (2021). Authoritarianism Beyond Disposition: A Literature Review on Research on Contextual Antecedents. *Frontiers in Psychology* 12:676093. DOI: 10.3389/psyg.2021.676093
- Trump, M.L. (2020). *Too much and never enough. How my family created the world's most dangerous man*. Simon & Schuster, New York.
- Zmigrod, L., Eisenberg, I. W., Bissett, P. G., Robbins, T. W., Poldrack, R. A. (2021). The cognitive and perceptual correlates of ideological attitudes: a data-driven approach. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*. 376:20200424.<https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0424>
- Zmigrod, L. (2022). A Psychology of Ideology: Unpacking the Psychological Structure of Ideological Thinking. *Perspectives on Psychological Science*, vol. 17(4), 10-72-1092. DOI: 10.1177/17456916211044140

Sant eller usant

- om vrangforestillinger, media og meningsdannelse

En psykotisk person forstår verden annerledes enn andre, og har vrangforestillinger. I en verden der alternative virkeligheter får eksistere, vil mange ikke-psykotiske ha ulikt begrep om hva som er sant. I denne teksten utforsker vi vårt forhold til virkeligheten.

Hvis Trump feilaktig tror valget var stjålet, er det vrangforestillinger? Rundt halvparten av amerikanske republikanere trodde Donald Trump ble frastjålet valget i 2020 selv 3 år etter at det skjedde. De var neppe psykotiske, men hadde en helt annen virkelighetsforståelse enn de fleste i Skandinavia. Når verden tolkes så ulikt, hvordan kan vi stole på vår versjon av den verden vi ser?

Noen ting er vi enige om, de anses som fakta. Oslo er hovedstaden i Norge. Granitt er tyngre enn vann. Allerede det vi anser som fakta, vil enkelte betvile. Jorda er rund er et faktum, vil de fleste av oss mene. En liten, men økende minoritet betviler dette. Så er det en gradvis overgang mot det mer usikre, det som er åpent

for tolkning. Det er ikke alltid klart hvem i et parforhold som bidrar mest til familien og hvem som har mest rett til å sove lenge på søndag. Her er det kanskje ikke noe rett og galt. På den andre enden av skalaen er det vi gjerne har godtatt at vi ikke kan enes om. Finnes det en Gud? Var oppløsningen av Sovjetunionen et gode eller et onde?

En psykotisk person har en virkelighetsforståelse som er feil og defineres som sykdom. De har en forståelse av verden som er preget av en indre ubalanse mer enn den ytre realitet. Når Trump sier han ble frastjålet valgseieren, tror han på det selv eller er det bevisst manipulasjon for å fremme sin sak? Og hvis han tror på det selv, hvorfor er det annerledes enn en psykose?

PSYKOSENS VRANGFORESTILLINGER

Han var del av et verdensomspennende nettverk som jobbet for fred og mot de farlige, autoritære kreftene i verden, blant annet Donald Trump. Arbeidet pågikk i det skjulte. Ingen av de som samarbeidet snakket om det åpenlyst med hverandre, men med hint, blikk, og kommentarer fikk de formidlet at de var del av nettverket. Ved ethvert møte med en annen person måtte han først tolke seg fram til om de var på god eller dårlig side.

Dette var del av vrangforestillingene til min venn Horatio Clare da han var i en manisk psykose, som han har beskrevet i boken *Heavy Light*. Han sov lite og var i aktivitet til alle døgnets tider. Han kunne kommunisere med sine allierte (aliens og sikkerhetsstyrkene) gjennom radioen for å danne et nettverk som blant annet skulle felle Trump. Han laget et hull i taket i leiligheten han bodde i for å gjøre hele bygningen om til et universitet for fred og internasjonal forståelse. Verdensfreden krevde at han skulle dø. For at det skulle se ut som at han hadde dødd (og dermed oppnå verdensfred) styrte han bilen mot en elv og planla å hoppe ut i fart, slik at det skulle se ut som en ulykke der han hadde omkommet. Naken, bortsett fra støvlene, løp han fra bilen og bort til en gård for å få hjelp. Etter dette ble han tvangsinnlagt. Aldri så spesielt dette var, fremsto det altså for ham helt virkelig og rasjonelt mens han var i psykosen. Og i etterkant (etter første døgn på antipsykotika) har det fremstått helt psykotisk, også for ham. Selv forklarer han utbruddet med cannabis- bruk, som han for øvrig referer til at var tilfelle for de andre innlagte på samme akuttavdeling.

I Horatios situasjon var vrangforestillingene åpenbare, for omgivelsene, og etter kort tid også for ham selv. For 22. juli-terroristen var situasjonen mer uklar. To sakkyndige kom til ulike konklusjoner om hvorvidt han var

tilregnelig (dvs ikke psykotisk) eller ei. Var hans verdenssyn og hans handlinger også styrt av vrangforestillinger, slik Horatio beskriver i boken? For den som fulgte saken gjennom norske medier kunne det virke som om det for deler av de som var rammet av terroren var viktig at han ikke skulle være psykotisk og at handlingene var ideologiske og ikke resultat av psykiatri. Var de mer reelle ofre da, eller gav det tapene mer mening, enn hvis det var en gal manns verk? Gitt at terroristen faktisk var psykotisk ligner den sterke overbevisningen om at dette var del av en høyreekstrem bevegelse konspirasjonsteori.

Psykosers er ekstreme tilfeller der en person har en helt feil forståelse av en situasjon.

Psykosers som i Horatios tilfelle vil som regel fanges opp og behandles. Men hvordan forholder vi oss til de feiloppfatningene som oppstår i grupper av mennesker? Vi kan neppe si at nær halvparten av befolkningen i USA er psykotiske selv om det er mye som taler for at det er feil at Trump ble frastjålet valget. Det samme gjelder andre åpenbart feilaktige oppfatninger som deles av store grupper som at USA styres av et pedofilt nettverk av demokrater og at Covid-19 var laget for å forhindre Trump i å vinne valget. Slike teorier benevnes gjerne konspirasjonsteorier og fjernes ikke ved bruk av antipsykotiske medikamenter (det hadde vært noe, det!).

For å belyse gråsonen mellom sant og usant spør vi: Hva er grunnlaget vårt når vi sier at vi vet noe? Hvordan påvirkes vår verdensforståelse av falske nyheter? Hvilke faktorer gjøre oss mer mottagelige for konspirasjonsteorier? Har studier av hjernens funksjon noe å bidra med her?

NÅR KAN VI SI AT VI VET NOE?

Da jeg var liten, hadde min bror en periode der han stadig spurte: Hvordan kan du vite at du heter Vilde? Hvordan kan du vite at vi er i

familie? Hvordan kan du vite at vi bor i Norge? Jeg ble fort svar skyldig. Hvordan kunne jeg egentlig vite det? Det at folk alltid hadde kalt meg Vilde og at vi bodde i samme hus som søster og bror var vel egentlig ikke noe bevis? For å svare på disse spørsmålene kunne man skaffet fødselsattester som bevis. Likevel er det noe i den lille guttens undring som treffer. Mye av mitt syn på verden er formet ut fra ting jeg har lest og hørt ut fra mer eller mindre pålitelige kilder og som jeg aksepterer uten videre. Selv som fagperson stoler jeg i stor grad på andre. Når jeg leser fagartikler stoler jeg på at det de skriver er sant, at de har gjort de eksperimentene de beskriver og fått de resultatene de rapporterer. Selv om historien har vist oss at også forskere fabrikkerer data. Når jeg leser avisa, regner jeg med at journalistene ønsker å presentere et relativt sant bilde av verden (jeg skriver relativt, fordi det meste av journalistikk til en viss grad vil være vinklet ut fra journalistens politiske ståsted). Likevel ser vi jevnlig eksempler på at journalisten har ønsket å skrive en historie, og derfor kun ser etter data som bekrefter den historien, og ikke er villig til å justere konklusjonen basert på det de finner.

FALSKE NYHETER

Det er ingen tvil om at enkelte bevisst serverer feilinformasjon til befolkningen. Vi vet nå mer om hvordan Fox News arbeider og hvordan de aksepterer å servere falske nyheter dersom det tjener deres sak. Selv om vi ikke har tilsvarende avsløringer i norske medier, ser vi at enkelte fakta systematisk underrapporteres, som for eksempel innvandrerbakgrunn til ungdomskriminelle. En slik bevisst skjevrapportering av virkeligheten bidrar verken til gode vurderinger eller tillit i befolkningen.

Falske nyheter har fått større oppmerksomhet etter Trumps inntog i politikken, men propaganda som presenterer ensidig

informasjon om politiske saker er ikke noe nytt. Det som er nytt er imidlertid omfanget av og kvaliteten på det som spres. Der man for 30 år siden delte ut pamfletter, spres nå falske historier med høy hastighet på nettet. Kunstig intelligens (KI) kan skape troverdige tekster, lydfiler og videoer av personer som sier ting de aldri har sagt. I tillegg hjelper algoritmene til å spre slike nyheter på en smartere og mer persontilpasset måte, slik at jeg serveres de falske nyhetene som passer best med mitt syn. Inga Strümke, som forsker på KI, uttalte til NRK i januar 2024 at vi er på vei til et samfunn der man ikke kan forholde seg til digitale kilder fordi de kan alltid være deep fake.

Utgjør dette en fare for samfunnet slik vi kjenner det i dag? Feilinformasjon og splittelser kan på ulike måter påvirke samfunnsorden, tillit, demokratiet og hvordan vi forholder oss til forbruk, klima og miljø.

Etter det amerikanske presidentvalget i 2016 ble det avdekket at russiske netttroll prøvde å påvirke valget. Det var falske profiler på sosiale medier som spredte uriktig informasjon med den hensikt å få Trump valgt som president. Ingen vet nøyaktig hvor stor påvirkning slike troll hadde, men mange frykter økt påvirkning etter at KI har blitt tilgjengelig for alle. Hvis andre staters propaganda får påvirke opinionen i et land i for stor grad utgjør det klart et demokratisk problem. Hvis amerikanere får et feilaktig bilde av presidentkandidatene fordi Russland har interesse av at én av dem vinner, utgjør det en sikkerhetspolitisk risiko. Valget i 2020 går nok heller ikke fri fra påvirkning av enda mer effektive netttroll.

Etter kommunevalget i Norge i 2023 eksploderte nyheten om Sindre Finnes' aksjespekulasjoner i media. LO-lederen Peggy Hessen Følsvik sa at hun hadde hørt at det ble snakket om at noen i mediene hadde holdt tilbake informasjon til etter valget. Dette ble gjentatt av flere ledende Ap-politikere.

Aftenposten kalte det konspirasjonsteorier og det endte med at Følsvik gikk tilbake på egen uttalelse og sa det var et uttrykk for frustrasjon. Så lett kan en konspirasjonsteori oppstå. Hvor mye spor setter den i hvordan befolkningen tenker om saken?

VÅR HANG TIL KONSPIRASJONSTEORIER

Ikke alle konspirasjonsteorier er like ekstreme. De mer moderate kan få feste hos flere personer enn de aller mest ekstreme. Vi er ulikt anlagt. Hva bestemmer disse forskjellene?

En studie publisert av Dagnall og medarbeidere i 2015 fant at personer som trodde på konspirasjonsteorier skåret høyere enn andre på standardiserte spørreskjema som måler tendenser til vrangforestillinger (delusional thinking), uten at de kvalifiserte til en diagnose. Men denne tendensen forklarte bare 35% av tiltroen til konspirasjonsteorier.

FØLELSE AV KONTROLL

I tillegg påvirker situasjonen vi er i vår tendens til å omfavne konspirasjonsteorier. Dette har forskere studert ved å se hva slags situasjoner som gjør at vi har lettest for å si oss enige i feilaktige teorier med konspiratoriske elementer. I en nederlandsk studie fra 2015 ble studenter delt i tre grupper. Den ene gruppen skulle skrive om en situasjon der de følte at de *ikke* hadde kontroll, den andre om en situasjon der de følte de *hadde* kontroll og den tredje skulle skrive om hva de spiste til middag dagen før som en helt nøytral oppgave. Like etterpå skulle de svare på hva de tenkte om et t-baneprosjekt i Amsterdam som det hadde vært mye problemer med, og ble presentert for ulike teorier, hvorav noen konspiratoriske som at enkelte i kommunen stjal penger fra prosjektet. De som hadde skrevet om en situasjon der de følte at de *hadde kontroll* hadde mindre tendens til å støtte konspirasjonsteorier som at kommunen stal penger fra det budsjettet og brukte på andre ting.

KONSENTRASJON

Personer som er mer impulsive i slutninger kan lettere falle for en intuitiv, men feil slutning. De mer analytisk anlagte er vanskeligere å overbevise om tilforlatelige, men feil konspirasjonsteorier. Også dette påvirkes av situasjonen vi er i.

Vår tilbøyelighet til å trekke intuitive og ikke analytiske slutninger øker når vi er glade og avslappede. Vår analytiske evne kan økes ved at vi må konsentrere oss og skru på vår analytiske hjerne. I et forsøk som Daniel Kahneman viser til i boken *Thinking, Fast and Slow*, blir studentene stilt overfor et sannsynlighetsproblem. Halvparten av studentene får teksten skrevet med sort tekst på hvitt papir. Den andre halvdelen så teksten skrevet i lys farge slik at den var knapt synlig. Mens 90% svarte feil i den første gruppen var det bare 35% som svarte feil i den gruppen der teksten var vanskelig å se. Dette forklarte de ved at den analytiske tenkemåten (system 2) var aktivert fordi studentene måtte konsentrere seg om å lese teksten. Studentene som fikk teksten tydelig presentert, trengte ikke å konsentrere seg og svarte i større grad på intuisjon og i mindre grad analytisk. Dette forteller oss at vi alle kan feiltolke objektive forhold rundt oss når vi ikke analyserer. Men det forklarer ikke hvorfor noen i større grad kjøper ekstreme forklaringer (konspirasjonsteorier) enn andre.

ALGORITMER OG TILLIT TIL SAMFUNNET

Det amerikanske samfunnet fremstår mer og mer polarisert og mindre forsonlig. Elisabeth Braw, en forsker ved American Enterprise Institute, beskriver hvordan hun har sett den amerikanske befolkningen gå fra å stort sett være vennlig innstilt overfor andre til å bli mer fiendtlig innstilt. Dette henger både sammen med sosiale medier som med sine algoritmer hjelper til å skape bobler og forsterke fordommer, men også med det hun omtaler

som en kollaps av amerikanske institusjoner. Kanskje gir et slikt fiendtlig miljø også en følelse av maktesløshet og større grobunn for konspirasjonsteorier?

FRYKT

Frykt påvirker hvordan folk ser på verden og kan i verste fall få dem til å slutte seg til konspirasjonsteorier og følge ledere som motarbeider demokratiet. I en bok om hvordan frykt har styrt verden gjennom historien, utforsker forfatteren Robert Peckham blant annet hvor lett det er for løgnere å skape frykt og gjennom det å manipulere befolkningen. «Alt du må gjøre er å fortelle folk at de blir angrepet og anklage pasifistene for å utsette landet for fare» skal Hermann Göring ha uttalt.

Hva har dagens befolkning å frykte? Politisk splittelse og uro gjør at demokratiet fremstår skjørt og truet. En angrepskrig i Europa og flere krigsfronter i Midtøsten gjør at en tredje verdenskrig ikke er helt utenkelig. USA, som gjennom noen tiår har vært en stabiliserende makt i verden, er svakere enn noen gang og mindre interessert i å bruke egne ressurser i konflikter i andre deler av verden. Kina har vokst seg stor og mektig på tross av manglende demokrati. Alt dette gjør det mer usikkert om demokratiet vil bestå. Pandemi, og vanskelige økonomiske tider med stigende inflasjon og renter bidrar også til frykt og uro. I tillegg er klimakrisen blitt mer synlig med en økning i ekstremvær kloden over. Altså, enda flere grunner til både å føle frykt og føle seg maktesløs, og gi grobunn for konspirasjonsteorier. I visse sinnstilstander søker vi ikke sannhet, men en forklaring som på en eller annen måte gir oss mer ro.

SE MØNSTRE – FINNE MENING

Som kreftlege erfarer jeg stadig vårt iboende behov for å se sammenhenger, finne mening. Mange med nyoppdaget kreftsykdom er

Selv om vi voksne lærer barna om fantasifigurer som julenissen og forteller om helter som har magiske evner, viser forskning at selv små barn klarer å skille mellom fantasi og virkelighet.

opptatt av spørsmålet «hvorfor meg?». Og selv om det fra vitenskapens side ikke finnes gode forklaringer, klarer den syke selv å se sammenhenger. «Jeg har vært for stresset, under for mye press, osv». Slike sammenhenger leter vi også etter i samfunnet rundt oss, og svarene kan vi finne i konspirasjonsteorier. Denne tendensen til å gjenkjenne mønster der de ikke finnes kalles illusorisk mønster-gjenkjenning (oversatt fra engelsk). Det er dette som gjør at utsagn tillegges større mening enn de faktisk har.

Man kan spørre seg om behovet for en mening også var noe av årsaken til at det for en del var viktig at 22.-juli terroristen *ikke* var psykotisk. Var han det, så var terrorhandlingene bare en gal manns verk. Da fremstår hele tragedien mer tilfeldig og enda mer unødvendig. Dersom det var en høyreekstrem handling vil det gi episoden mer mening (i hvert fall for venstresiden) og gi en annen kraft fremover, enn hvis det var tilfeldig.

HJERNEN FORENKLER

Hjernen har utviklet metoder for å forenkle informasjonen vi får servert. Det er nødvendig for ikke å bli overveldet og for å kunne se sammenhenger i alt vi ser, hører og opplever i løpet av en dag. Men disse metodene kan også gjøre at vi feiltolker og plasserer ny informasjon feilaktig slik det passer inn i vårt verdensbilde. Forskeren Roger Sperry fikk Nobelprisen i medisin i 1981 for en rekke forsøk som viste hvordan dette skjer. Lenge ble hjernens venstre hemisfære sett på som sjefen ettersom den er god på språk

og matematikk. Det var her intelligensen satt. Sperry og andre viste at det nok ikke er sant. Selv om språkfunksjonen er sterkest i venstre hjernehalvdel, er høyre hjernehalvdel nødvendig for *forståelse* av det som blir sagt og gjort. Den venstre hjernehalvdelen mangler evne til å forstå sammenhenger, men er god til å *finne på* forklaringer og har også blitt kalt hjernens *bullshitter*. Sperry studerte personer der koblingen mellom høyre og venstre hjernehalvdel var ødelagt. Da kunne høyre hjernehalvdel få beskjed om å utføre en oppgave, for eksempel helle ut vannet i glasset. Så ble den venstre hjernehalvdelen spurt om hvorfor den gjorde det, og laget da en forklaring som var tilforlatelig, selv om den ikke stemte, for eksempel at han ikke var tørst.

Sperry har stilt spørsmål ved om vi tillegger egenskapene til venstre hjernehalvdel (kunnskap og ferdigheter) for stor vekt på bekostning av egenskapene til høyre hjernehalvdel (tolkning og forståelse). Ser vi på dagens politiske debatter virker dette spørsmålet i høyeste grad relevant. Hvordan vi tolker fakta og forstår de historiene som blir presentert oss avgjør hvilket virkelighetsbilde vi sitter igjen med og hvordan vi handler og stemmer.

HJERNEN SKILLER MELLOM FANTASI OG VIRKELIGHET

Selv om vi voksne lærer barna om fantasifigurer som julenissen og forteller om helter som har magiske evner, viser forskning at selv små barn klarer å skille mellom fantasi og virkelighet. I det innledende eksempelet (psykosen til

Horatio) var det hjernen selv som forvrengte virkeligheten og gjorde at han ble fanget av en alternativ virkelighet uten at han var klar over det. Hvordan klarer hjernen normalt å skille fantasi fra virkelighet? Hjernen har en iboende evne til å skille mellom hendelser generert internt (fantasier, drømmer osv) og eksternt (ytre hendelser). Det kalles realitetsmonitorering og er fokus for forskningen til Jon Simon ved University of Cambridge. Han har identifisert hjerneområder spesielt aktive i realitetsmonitorering, og vist at disse områdene har redusert aktivitet i pasienter med psykoser eller en schizofrenidiagnose. Man har altså koblet psykoser til spesifikke områder i hjernen, men hva som faktisk får psykosen til å oppstå er fortsatt et mysterium.

Selv om hjernen skiller mellom fantasi og virkelighet klarer den åpenbart ikke like godt å skille mellom virkelighet og propaganda, falske nyheter, konspirasjonsteorier eller ideologisk preget skjevrapporing av nyhetsbildet.

Å FORHOLDE SEG TIL VERDEN SLIK DEN ER
Som hos mange andre, var Horatios psykose utløst av cannabis. For ham har skillet mellom vrangforestilling og virkelighet vært tydelig etter at han fikk antipsykotiske medikamenter. Vår hang til konspirasjonsteorier kan øke ved frykt og maktesløshet og vårt ønske om å se sammenhenger og få forklaringer på det som skjer rundt oss. Vår evne til å motstå kan økes ved en analytisk tilnærming. Konspirasjonsteorier er ikke vrangforestillinger som kan medisineres bort. Konspirasjonsaktige teorier vil fremsettes i fremtiden også. Vi må, med all sannsynlighet, lære oss til å leve med at de florerer rundt oss og at digitale medier er lite pålitelige. Utfordringen for hver og en av oss, blir å ikke la vårt behov for ro, tydelighet og ideologiske syn gjøre at vi omfavner de enkleste forklaringene, men prøver å se verden rundt oss mest mulig slik den er.

Pensjonerte helter og luksusholdninger

Espen Goffeng kommer fra den politiske venstresiden, men sier likevel at venstresiden skyter seg selv i foten med gode intensjoner og manglende realitetsorientering. Dyade kontaktet ham for å høre hvordan han ser realitetsbristen.

- *Du har selv føttene godt plantet på venstresiden, på hvilken måte tenker du venstresiden nå ødelegger for seg selv?*
- Selv har jeg funnet mange av mine helter i tidlige folkebevegelser. Men ser man på dagens folkebevegelser holder det på å gå gærent. Noe som i utgangspunktet kunne være bra, blir dårlig hvis man ikke ser på den verden man har foran seg. I en ideell verden er det lett å være god. Men når ting går dårlig kan det hende det blir konflikt mellom det som føles godt og det som er hensiktsmessig eller riktig. «The road to hell is paved with good intentions».
- *Så de gode intensjonene blir viktigere enn resultatet?*
- Ja, det kan du si. Jeg pleier å beskrive det med *St George in retirement syndrome*. I denne engelske myten er St. George dragedreperen.

Dragedreping er hans identitet, hans rolle i verden. Spesielt når man er ung og veldig idealistisk vil man slåss for det gode og mot det onde. Og det var jo akkurat dét St. George gjorde da han drepte dragen. Men hva skjer når dragen er drept?

Hva gjør man da når man er en dragedreper? Enten står du der uvirksom eller du begynner å lete rundt etter andre drager å drepe. Er det ingen store drager der, så kanskje du kan finne noen små? Du må reise lenger og lenger for å finne dem. Jo mindre dragene blir, desto høyere er du nødt til å skrike om at du dreper dem, slik at folk skal forstå at du fortsatt er den gode som kjemper mot det onde. Til slutt er du nødt til å drepe sau og si at det er drager. Så begynner folk å si at du skal slutte å drepe, og da må du drepe dem også.

Hva gjør man som dragedreper når dragen er drept?

Og der befinner en del av folkebevegelsene seg nå. Folkebevegelsene ble skapt med utgangspunkt i svært alvorlige samfunnsproblemer, men etter hvert som problemene blir mindre og samfunnet nærmer seg en akseptabel situasjon, må de gå etter mindre og mindre problemer og rope høyere og høyere. Følgende blir ofte ødeleggende for de samfunnene som de ønsket å redde.

- *Så det som driver folk er behovet for å være god, eller føle seg god? Det er derfor de engasjerer seg i de ulike kampene?*
- Ja. Og jeg vet litt om disse kampene, jeg også har vært med på noen av dem. Og det er en fantastisk følelse i dette fellesskapet og kjenne at du har en verdi her i verden ved å slåss mot noe følt noe, så jeg forstår veldig godt det behovet.
- *Men det å fortsette kampen ned til mindre og mindre problemer er ødeleggende?*
- Ja, det gjør gjerne at de mister legitimitet. Men mange av de som fører kampen er ikke selv rammet og risikerer ingenting, så de kan bare fortsette. Og da vil jeg gjerne introduserer begrepet *luxury beliefs*, eller luksusholdninger på norsk.
- *Ja, hva er det?*
- Ok, la meg forklare. Begrepet ble lansert av Rob Henderson, en ung mann som kom fra en splittet familie med store problemer, men kom seg etter hvert til universitetet og traff alle de flotte, vellykkede, liberale og økonomisk trygge menneskene. Paradoksalt nok fortalte disse menneskene fra vellykkede hjem at alle familiekonstellasjoner er like bra. Da kunne de føle seg tolerante og liberale. Det var det som

var politisk korrekt å mene. Men Henderson hadde erfaring med at man er mer sårbar i en splittet familie. Videre spurte han sine medstudenter om deres bakgrunn og deres tanker for fremtiden. Det viste seg at de alle kom fra lykkelige hjem med to foreldre og hadde alle planer om å gifte seg og få to barn. Det samme så de for seg for sine barn. De kom altså alle fra trygge fine hjem, ville ha trygge fine hjem og ønsket det for barna sine, men ut i samfunnet sa de at alle familiekonstellasjoner er like bra.

Og det kalte han *luxury beliefs*, altså en holdning du bruker for å vise fram hvem du er (eller vil være), mens du selv sitter trygt og ikke blir berørt av det synet du fremmer. Dette er en måte å forvrengte virkeligheten på og ikke trenge å forholde seg til hvordan virkeligheten faktisk er.

- *I hvilke konkrete saker ser man St George in retirement syndrome og luxury beliefs i dag?*
- Ett av de tydeligste eksemplene er Black Lives Matter (BLM). Som mange andre bevegelser startet den i USA og kom til Norge 3-4 år etter. Ett av de mest omstridte kravene til BLM-bevegelsen var å frata politiet bevilgninger, altså en nedskalering av politiet. Noen mente man bare skulle overføre litt penger fra politiet til psykisk helsevern som en måte å fordele oppgaver, men mange mente faktisk at politiet skulle vekk eller at det skulle bli mye færre politibetjenter. Enkelte høytstående politikere, spesielt blant demokratene, mente at politiet skulle nedskaleres fordi drap utført av politifolk var det store problemet. I en periode var dette politisk korrekt å si og for BLM var

Foto: Jose M - Unsplash

det også behagelig fordi «feilen» da lå hos noen andre (les: politiet).

- *Men politidrap var ikke problemet?*
- Det har åpenbart vært politidrap som ikke burde forekommet, men relativt sett har dette vært en svært liten del av det store bildet. Tre svært gode forskningsrapporter ledet av en økonom ved Harvard undersøkte skyteepisoder i USA og trakk en helt annen konklusjon enn BLM. På kartet over Chicago ble alle skyteepisoder fra 2016 til 2022 plottet inn. Det viser enormt store mengder skyteepisoder. På en typisk helg kan 17 mennesker bli drept i Chicago. Hvis man imidlertid ser på antallet skyteepisoder politiet har vært involvert i, er det en forsvinnende liten andel. Likevel fokuserte BLM primært på skuddene utløst av politifolk. I de fleste skyteepisodene politiet var involvert i, var politiets hensikt å forhindre skyting. Konklusjonen i rapportene var at en reduksjon i politibemannning vil koste veldig mange svarte amerikanere livet. I bølgen av oppmerksomhet rundt BLM var dette rett og slett veldig upopulært å si.
- *Du trekker dette fram som eksempel på hvordan venstresiden ødelegger for seg selv?*
- Ja, i Chicago var kampen om politiet med på å forhindre gjenvalg av borgermesteren. Lori Lightfoot var blant demokratiske partifeller svært populær da hun først ble innvalgt, blant annet passet det for mange godt at hun var kvinne, svart og lesbisk. Som borgermester gjennomførte hun drastiske kutt i politiet. Chicago har noen av de høyeste drapsratene i USA, og innbyggerne mislikte politikken hennes voldsomt.
- *Så kravet om nedskalering av politiet holdt ikke?*
- Nei. Når svarte innbyggere i USA blir spurt, viser det seg at ca 20% vil ha færre politi, 20% vil ha mer politi og ca 60% vil ha samme nivå som nå. De som i størst grad ønsker mindre politi, det er trygge, hippe, hvite, progressive velgere. Det er dobbelt så mange

svarte velgere som vil ha mer politi enn det er hvite velgere som vil ha mer politi. Dette er eksempel på en luksusholdning. Det er rett og slett en holdning som man kan tillate seg å ha når man ikke bor i det området med mest vold.

Det tankevekkende er at holdningen til den svarte befolkning som i overveiende grad ønsket like mye eller mer politi ikke ble reflektert når norske medier rapporterte fra BLM og USA sier Goffeng. Resultatet ble like fullt at Lori Lightfoot ikke ble gjenvalgt.

- *Du er tydelig i din kritikk av venstresiden og hvordan den ødelegger for seg selv, men høyresiden har også ekstreme og ukloke holdninger.*
- Ja, absolutt! Men det er et paradoks at alle forstår at ytre høyre skader høyresiden og at voldelige islamister skader islam. Men av en eller annen grunn er det vanskeligere for mange å forstå at ytterste venstre skader venstresiden. Det er klart at det er ødeleggende for demokratene med historier som den med Lori Lightfoot.
- *Du er jo Amerika-kjenner og har naturlig nok mange eksempler derfra, men har du også noen eksempler fra Norge?*
- Ok, da kan vi bevege oss over på kjønnssamtalen. I en undersøkelse om livskvalitet i Norge 2020, sa menn og kvinner at de er like tilfreds med livet. Hvis man bruker den typen mål for livskvalitet som vi bruker globalt for å sjekke land mot hverandre, så skårer kvinner litt bedre enn menn i nesten alle vestlige land. Men hvis man ser på dekningen i norske medier finner man en helt annen virkelighet.

Jeg har i en uformell egenlaget undersøkelse i tre perioder gått gjennom de fem største avisene daglig i 3 uker for å sjekke hva som skrives om de to ulike kjønnene som grupper. Da finner jeg at 95% av det som skrives er at kvinner har det fælt og det skrives positivt om kvinner som kjønn, mens 95%

Foto: StockSnap - Pixabay

av det som skrives om menn er negativt. Det stemmer ikke på noe som helst vis med de undersøkelsene om livskvalitet! De fleste utfordringene vi har er menneskelige problemer. Noen problemer har kvinner oftere, mens andre problemer opptrer oftere hos menn. Det kan se ut som at mediene selekterer de historiene som passer til deres eget verdensbilde.

- *Hvis det er slik at mediene systematisk skriver mer om kvinners problemer enn menns, hvordan påvirker dette oss?*
- Her i Norge mister venstresiden menn mer og mer og det ser vi også i andre deler av Europa. Dette her er mye av årsaken, tror jeg. Spesielt venstresiden må ta dette innover seg. I USA er det kanskje enda tydeligere. Der ser man at levealderen synker og at det er mest for menn. Det er ganske spesielt for et samfunn utenfor krig at levealderen synker. Når feministene overser dette og kun fokuserer på kvinneproblemer virker det som at de har spikret seg fast på syttitallet og ikke forholder seg til de realitetene vi har akkurat nå. Og det gjør at de skyver folk fra seg. Den manglende støtten til feminismen er ulikt fordelt mellom kjønn og de politiske partiene. Ulike grupper i det amerikanske samfunnet ble stilt det samme spørsmålet: Har feminismen gjort mer skade enn gagn? Svaret viste at blant eldre demokratiske menn sier kun 4% at feminismen har gjort mer skade enn gaven. Blant yngre demokratiske menn, altså menn som har vokst opp etter stemmerettskampen, svarer 46% at feminismen har gjort mer skade enn gagn. Dette er blant annet et resultat av at feministene ikke forholder seg til den virkelighet folk ser rundt seg i dag. For republikanerne er det ikke så veldig rart at disse tallene er høyere. Blant yngre republikanske menn mente 62% at feminismen har vært skadelig. Og blant unge republikanske kvinner mener over halvparten at feminismen har gjort mer skade enn gagn.

De vil heller fremstå snille, være politisk korrekte, enn å påpeke noe som kanskje selv for dem blir feil.

- *Er det noen andre områder du vil trekke fram der du tenker at man skyter seg selv i foten med aktivisme for noe som i utgangspunktet er bra?*
- Ja, og da skal vi over på det mest kontroversielle temaet som handler om den brennbare transdebatten. La meg starte med en liten historie. Florence Griffith Joyner var en amerikansk friidrettsutøver som satte en av de mest fantastiske verdensrekordene i sportens historie med sin 100 meter-rekord i 1988. Ingen har klart å slå den siden. Det er sannsynligvis også lenge til den blir slått. Men hvert år vil 250-300 high-school gutter slå rekorden hennes bare i USA. Så store er kjønnsforskjellene. Hvis en av de guttene bestemmer seg for å bli transkvinne og begynner å løpe 100 meter, så vil ingen damer vinne noe igjen. Forskjellen er ikke like stor i alle sporter, men i løping er det slik. Derfor har det internasjonale friidrettsforbundet bestemt at det skal ikke være lov for biologiske menn som blir transkvinner og løpe mot kvinner. Jeg mener at dette først og fremst er en fantastisk avgjørelse for transfolk. Likevel slåss transaktivistene hardt mot beslutningen. De fleste tenker at det ville være blodig urettferdig om en mann kunne bytte kjønn og konkurrere mot kvinnene. Så hvis det skulle begynne å skje, så ville transfolk blitt beskyldt for den urettferdigheten. Og her er det viktig å skille mellom transfolk og transaktivister. Det er to forskjellige ting og det er ikke full

overlapp mellom de gruppene. Jeg vil påstå at den negative avgjørelsen er positiv for transfolk, selv om transaktivistene er uenige.

La meg komme med ett eksempel til. En mye omtalt sak er den mannlige svømmeren som pleide å ligge rundt plass nr 160 blant amerikanske svømmere. Så skiftet han kjønn til kvinne og deretter vant alle konkurranser.

- *Hvordan påvirker slike historier det politiske landskapet?*
- Når folk flest oppfatter det som urettferdig at transkvinnen vinner alle svømmekonkurranseer slik at de som er født som jenter ikke lenger har noen sjanse, blir det brukt politisk. Høyresiden elsker slike ting, for de kan bruke det mot venstresiden. Noe av det som er farlig er at de fleste på venstresiden ikke tør å si noe i faren for å fremstå lite tolerante. De vil heller fremstå snille, være politisk korrekte, enn å påpeke noe som kanskje selv for dem blir feil. Slik undergraver venstresiden for seg selv med en feilslått snillisme.

Espen Goffeng holdt et foredrag på Acem forum i april 2023.

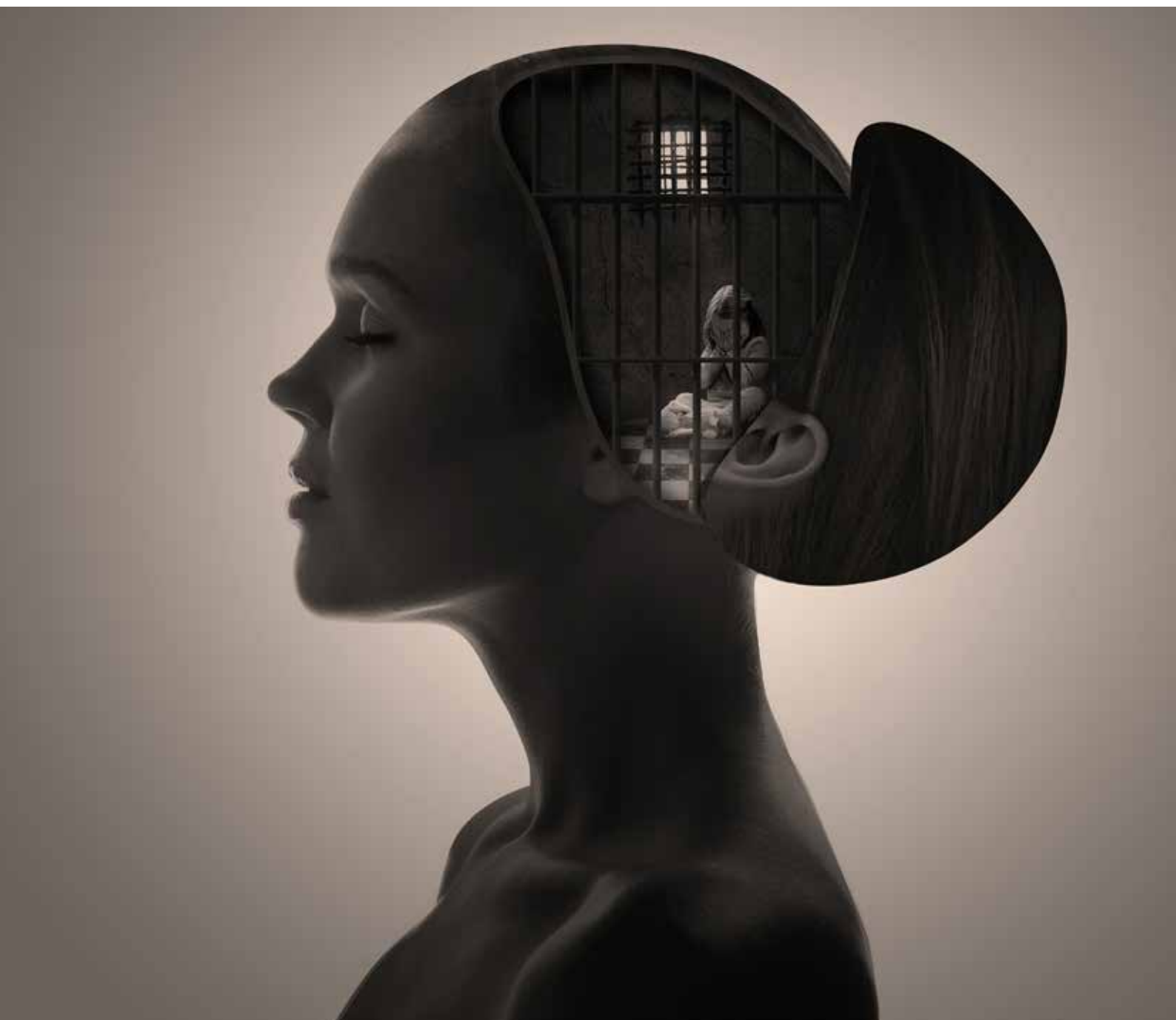

Foto: UnratedStudio - Pixabay

Ingen utenrikspolitik at have – når idealer møter realiteter

Norge er et av verdens beste land å leve i - mener en del. Da er det lett å tro at vi besitter den riktige oppskriften for å klare nettopp dét. Men hva gjør vi når det viser seg at verden der ute oppfører seg på en helt annen måte enn vi tror?

Ikke engang i Norge har vi klart å skape et paradys på jorden. Kanskje har vårt velfungerende demokrati og vår gjennomregulerte velferdsstat likevel bidratt til at vi har fått så mange utenrikspolitiske idealister. Å mene at vi lever i «verdens beste land» er ikke uhørt her.

Når verdens kaotiske brutalitet og mangfoldighet åpenbarer seg, er det i hovedsak tre mulige måter å reagere på: Vi kan tviholde på det idealistiske perspektivet og nekte å se realitetene i øynene. Vi kan bli mer realistiske, men likevel beholde den idealistiske troen på at verden fortsatt - med møysommelig arbeid - kan forandres til det bedre. Eller vi kan bli kyniske og resignere i en tro på at krig og konflikt er en uatskillelig del av internasjonal samkvem, og at det er lite eller ingenting vi kan gjøre for å motvirke det.

De fleste vil trolig tenke at vi bør unngå det første og det siste. Streben mot idealistiske mål

uten en realistisk vurdering av hvordan verden faktisk er, har små muligheter til å lykkes. Motsatt kan kynisk resignasjon gjøre at vi unngår å se de mulighetene vi tross alt faktisk har til å skape forbedringer.

Så da ligger vel løsningen i midten? I en «idealistisk realisme»? Jo da – på sett og vis gjør den nok det. Men én ting er å si det – noe annet er å sette det ut i livet. I praksis er det uhyre komplisert å finne en god balanse mellom idealer og realiteter i vår håndtering av internasjonale problemer. Denne artikkelen belyser hvordan denne vedvarende spenningen har preget norsk og vestlig utenrikspolitikk det siste hundreåret.

ET USANNSYNLIG FELLESSKAP

De færreste tenker vel at USAs tidligere president George W. Bush og partiet Rødt har mye felles. Kan det likevel tenkes at det er noe som forener dem?

Våren 2003 gikk bølgene høyt. Bush og hans gruppe av såkalte neokonservative republikanere var faktisk på mange måter idealister, men på den måten at de skulle spre demokratiet med våpenmakt. De gikk til en krig mot Saddam Husseins Irak etter å ha hevdet at Irak hadde masseødelegglesesvåpen - en påstand som siden viste seg ikke å stemme, og som trolig til dels var basert på ren løgn. To år tidligere hadde de også invadert Afghanistan. Riktignok gjorde de dette på et tryggere folkerettslig grunnlag etter angrepene 11. september – men også der hadde Bush-administrasjonen en tro på at man kunne bygge et demokrati med våpen i hånd. Etter Talibans maktovertakelse i august 2021 vet alle hvordan dét gikk.

Etter Russlands invasjon av Ukraina i februar 2022 høstet Rødt som kjent kritikk fra mange hold for å være det eneste partiet på Stortinget som var motstandere av våpenstøtte til Ukraina. Først over et år inn i krigen snudde de - på landsmøtet i april 2023.

Det Bush og Rødt har blitt kritisert for, er jo i alle fall ikke idealene eller målene de står for. Bush ville i bunn og grunn spre demokratiet - og Rødt har hele tiden vært utvetydige i sin støtte til Ukrainas demokrati og suverenitet. Så det de ble kritisert for – og det de dermed har felles – er det mange mener er en urealistisk vurdering av hvordan verden *faktisk* er, og dermed hvilke virkemidler som er best egnet for å komme nærmere de gode målene man setter seg. Bush ble kritisert for sin tro på at man kan *fremme* demokratiet med våpenmakt, mens Rødt ble kritisert for sin tro på at man ikke bør *forsvare* Ukrainas demokrati med våpenmakt - i alle fall ikke med utenlandske våpen.

Mer om dette mot slutten, men la oss først spole 119 år tilbake i tid.

«INGEN UDENRIGSPOLITIK AT HAVE»
I 1905, etter bruddet med Sverige, gikk utenriksminister Jørgen Løvland i Norges

første selvstendige regjering, til Stortinget for å formulere landets nye politikk. «Norges udenrigspolitik må være ingen udenrigspolitik at have», sa Løvland den gangen.

Han sa også at Norges oppgave måtte være å holde oss utenfor de allianser som kan dra oss inn i krigseventyr med noen av de europeiske krigerstatene, som han kalte dem.

Og ganske lenge etter 1905 fungerte jo denne nøytralitetslinjen ganske bra. Men som historien siden skulle vise, skulle det ikke bli så enkelt etter hvert.

STATSMINISTEREN SOM FORSVANT

En morgen i 1948 dukket en mann ikke opp på kontoret. Gjennom tidene har det vært både mange menn og mange damer som ikke har dukket opp på kontoret. Men når vedkommende er landets statsminister, og ingen vet hvor han er, må man jo kunne kalle det et problem. Og i 1948 var det jo heller ikke bare å ringe mobilen eller sende en SMS.

En delegasjon med ledende Arbeiderparti-politikere, blant dem Trygve Bratteli, ble derfor sendt ut for å lete – og etter to døgn fant de ham på hytta Kristi Rolighed i Bærumsmarka. Der satt statsminister Einar Gerhardsen og stirret apatisk og nedbrutt inn i vedovnen.

Hva hadde skjedd?

Gerhardsen var født i 1897 og hadde dermed hatt sine formative år nettopp i den tiden da ledende norske politikere så det som sin oppgave ikke å føre noen utenrikspolitikk, og å holde oss helt utenfor maktspeilet i Europa. Og det fungerte godt under første verdenskrig og et stykke etterpå. Alt dette ble selvfølgelig endret 9. april 1940.

Etter 2. verdenskrig var det åpenbart, også for Gerhardsen, at Norge i større grad måtte samarbeide med andre for å ivareta vår sikkerhet. Men Gerhardsen var fortsatt tydelig preget av tankegodset fra Løvlands tid. Han følte sterkt for et nordisk forsvarssamarbeid, men nettopp fordi han mente at våre

skandinaviske naboer hadde den samme viljen til å holde seg utenfor krig som vi hadde.

Riktignok innrømmet Gerhardsen selv en tvil, og det gikk heller ikke som han ville. I regjeringsskonferansen 11. mai 1948 ble hans ønsker om nordisk forsvarssamarbeid nedstemt. Et flertall i regjeringen ønsket at Norge skulle gå med i NATO. Gerhardsen begynte spontant å blø neseblod, avsluttet brått regjeringsskonferansen, og forsvant ut i Bærumsmarka.

Hva var det Gerhardsen hadde stått i? Han hadde rett og slett havnet i kryssilden mellom idealer og realiteter i utenrikspolitikken. Gerhardsen hadde vokst opp med noen klare idealer, men måtte innse at omgivelsene rundt det landet han ledet, hadde endret seg markant. Nå manifesterte denne spenningen seg rent fysisk i en nedbrutt statsminister som blødde neseblod og ikke fikk sove.

KRIGSEVENTYR

Og historien siden kjenner vi. Norges sikkerhet har blitt godt ivaretatt gjennom NATO-medlemskapet fra 1949. Men på den annen side har vi jo faktisk også blitt dratt inn i mange «krigseventyr» med det Løvland i 1905 litt uærbødig kalte de europeiske krigerstatene. Våre spesialsoldater har tatt mange liv i Afghanistan, våre jagerfly har bombet i Libya, og vi har deltatt i operasjoner både i Bosnia, Kosovo, Mali og andre steder.

Vår deltakelse i utenlandsoperasjoner har riktignok blitt mye kritisert. Men fra dem som *støtter* slike operasjoner, har det ofte blitt fremstilt som at når Norge tar på seg oppdrag, gjør vi det av idealistiske og uegennyttige grunner – vi skal gjøre verden *bedre*.

Det ser rett og slett ut til at det er vanskelig for oss å innrømme at dette *er* noe vi først og fremst gjør ut fra realisme og sikkerhetspolitisk egeninteresse. Og grunnen er kanskje at innrømmer man dét, er vel veien også kortere til å innrømme at det er jo noe rart med at

Foto: Hukl Okan Tabak -Pixabay

et lite land langt mot nord, som Norge, skal delta i væpnede kamper i fjerne land som Afghanistan. Noen tenker derfor kanskje at en slik innrømmelse ville svekke oppslutningen om å gjøre noe vi kanskje er nødt til å gjøre dersom vi ønsker at den militære alliansen vi er medlem av, også skal være villig til å forsvare Norge den dagen det trengs. Kanskje bør det likevel her slås et slag for nødvendigheten av å ha to tanker i hodet på én gang: Ja, det *var* rart at Norge måtte bidra med militære styrker i Afghanistan. Men kanskje var det – alt tatt i betraktning – likevel nødvendig.

Godal-utvalgets rapport om Norges innsats i Afghanistan fra 2016 skjønnet ikke våre intensjoner. Den hadde tittelen «En god alliert». Og akkurat det er nettopp rapportens pinefullt ærlige konklusjon: Vår innsats gjorde mye for å ivareta Norges rolle som en alliert USA og NATO kunne stole på, men gjorde svært lite for det man hadde sagt var målet – å bidra til demokratibygging og velferd i Afghanistan.

Slående få representanter for norske myndigheter snakket ærlig om dette så lenge våre styrker var i Afghanistan. Årsaken var nok at det var for vanskelig for den norske offentligheten å svelge at også vi, selve «fredsnasjonen», var villige til å bruke vold og våpenmakt for å ivareta et så abstrakt konsept som *norske sikkerhetspolitiske interesser*. Å fremme demokrati og kvinners rettigheter er langt mer salgbart i et land der utenrikspolitisk idealisme er sterkt fremtredende.

ER DU FOR ATOMVÅPEN?

I 2017 fikk den internasjonale kampanjen for forbud mot atomvåpen, ICAN, Nobels fredspris. I offentligheten var vel den gjengse holdningen at dette var en velfortjent pris. For hvem kan vel forsvare atomvåpen etter å ha sett de skrekkelige bildene fra Hiroshima og Nagasaki fra august 1945, og når man vet at uforutsigbare diktatorer besitter dem? 115 land har så langt signert forbudstraktaten.

Det å skulle “redde verden” er en måte å bli anerkjent på.

Likevel kommer det kritiske innvendinger, og det ikke fra hvem som helst. USA og NATO er kraftig mot forbudstraktaten, fordi de mener at den underminerer andre verktøy for å kontrollere atomvåpen, som ikke-spredningsavtalen og ulike nedrustningsavtaler. Norges NATO-tilknytning gjør også at et bredt stortingsflertall er mot at Norge skal undertegne.

For det første: Atomvåpen er funnet opp, enten vi liker det eller ikke. De kan ikke av-oppfinnes. Og de besittes ikke bare av vestlige demokratier, men også av brutale, autoritære stater som søker makt over oss. Sett at alle verdens land en dag har skrevet under forbudstraktaten, men blant dem er det fortsatt mektige autoritære stater som ønsker å øke sin makt på bekostning av demokratiene. Er det da virkelig realistisk at en slik traktat vil være verdt mer enn papiret den er skrevet på? Hvis de demokratiske kvitter seg med sine atomvåpen og lydig følger opp forbudstraktaten, ville jo de autoritære statene få en enorm strategisk fordel dersom de klarte å gjenutvikle atomvåpen i det skjulte. Er det ikke åpenbart at de da vil falle for fristelsen?

For det andre: Vil en verden uten atomvåpen faktisk føre til mindre krig og elendighet? Mange har spurt seg om hvorfor den kalde krigen aldri ble varm og hvorfor Vest-Europa nå har vært inne i en historisk lang periode med fred. Kan ikke det ha noe å gjøre med at alle potensielle krigførende parter innser at bare *muligheten* for en atomkrig er forferdelig? Men hvis det er slik, innebærer jo det at vi *bør*

ha atomvåpen, i alle fall så lenge det finnes autoritære stater i verden. Og det er kanskje en litt for realistisk pille for mange å svelge – dersom, og selv om, det skulle være sant.

HVORFOR SER VI IKKE REALITETENE I ØYNENE?

Poenget er egentlig å si at selv om både norsk og vestlig utenrikspolitikk i stor grad er styrt av beinhard realisme, så lever idealene i høyeste grad videre. Og hvorfor er det slik? Jeg har ingen svar, men skal prøve å antyde noe til diskusjon.

For det første: Det kan være vondt og psykologisk vanskelig å innse at verden ikke nødvendigvis er grunnleggende god. Og mange er kanskje redde for at det å bli mer realistisk også innebærer å bli kynisk. Og kyniske, det bør vi jo ikke være.

For det andre: Kan det å leve *innad* i en godt organisert velferdsstat som Norge tåkelegge at forholdet *mellom* land fortsatt på mange måter er et anarki, og at våre svar på det ofte må være deretter?

For det tredje, og da med fare for å provosere litt. Kan det i noen tilfeller handle om at vi lever i det noen mener er en narsissistisk kultur, der det å skulle ut og «redde verden» er en måte å bli sett og anerkjent på? Det har ikke manglet kritiske røster mot måten Norge har innrettet sin utenriks- og sikkerhetspolitikk på etter annen verdenskrig. Men alle partier som har fått regjeringsmakt, har endt opp med å føre en slående lik utenrikspolitikk til forgjengerne når de først har fått det faktiske ansvaret. Kan

dette antyde at en del av kritikken mot norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk av og til har hatt posisjonering som grunnleggende drivkraft, heller enn en edruelig og realistisk vurdering av våre faktiske muligheter?

For det fjerde: Norge og vår vestlige verden er også stadig mer sekulær. Jeg skal ikke her ta stilling til om dette er en god ting eller en dårlig ting. Men det er én ting som jeg tror kan ha vært verdifullt i den gamle, religiøse verden, og det er skillet man opererte med mellom en fallen, syndefull verden og et fullkomment himmelrike. I dag tror færre og færre på et fullkomment himmelrike, og verden er et sted for å nytes, sier mange. Men hvis vi skal være helt ærlige, er det jo sånn at livet fortsatt inneholder mye smerte for oss alle. Og når ikke engang himmelriket lenger finnes, får vi da et ubevisst behov for å gjøre *verden* fullkommen, selv om det fullkomne kanskje bare finnes på et hinsidig plan?

NOEN ORD OM TEORI

Når vi snakker om idealer og realiteter i utenrikspolitikk, kommer vi ikke utenom å nevne den såkalte «realistiske skolen» og den «idealistiske skolen» i utenrikspolitisk teori. For å si det helt kort og enkelt, fokuserer den realistiske skolen på internasjonale maktforhold og mener at stater i all hovedsak handler ut fra egeninteresser, søker makt og forsøker å hindre at andre får mer. Realister ser gjerne verden som et internasjonalt anarki.

Motsatt vil idealister søke etter en verden preget av kollektiv sikkerhet. Dette er en verden der stater står sammen om å sikre freden, og der kollektiv sikkerhet skal danne utgangspunktet for samarbeid mellom land og folk.

Er det da dette vi her i artikkelen mener med idealer og realiteter i utenrikspolitikken?

Ja, på sett og vis er det jo det. For det fremheves jo på flere vis at verden ikke bare er kos og søken etter felles løsninger på mål vi alle er enige om, men at også maktkamp, anarki,

grådighet og brutalitet er en del av bildet. Med andre ord, at ikke bare idealisme, men også realisme har noe for seg.

Men det er mer komplisert enn som så. En mann som kan anskueliggjøre dette, heter John Mearsheimer.

REALISME UTEN KUNNSKAP

John Mearsheimer er født i 1947 og er en amerikansk statsviter og professor ved University of Chicago. Han er i dag en av de fremste representantene for den realistiske skolen i internasjonal politikk.

Mearsheimer mener NATO og de vestlige landene bærer ansvar for å ha provosert Russland til å angripe Ukraina i 2022. Ifølge Mearsheimer begynte problemet i 2008 da president George Bush uttalte at Ukraina og Georgia ville bli medlemmer av NATO, noe russiske ledere angivelig anså som en eksistensiell trussel mot Russland. Mearsheimer mener det ikke er Putins imperieambisjoner eller irrasjonalitet som er årsaken til krigen. Han uttalte rett før invasjonen at Russland burde få tydelig budskap om at Ukraina ikke ville bli tatt opp i NATO. Han sammenlignet Russlands forhold til Ukraina med USAs forhold til Mexico og Cuba, som USA neppe ville akseptere at andre stormakter inngikk militærallianser med.

Mearsheimer fremmer altså et tilsynelatende realistisk syn på verden – stater kjemper om makt, og Russlands frykt for amerikansk dominans er teoretisk sett akkurat det samme som amerikansk frykt for russisk dominans.

Det er vel ingen overraskelse at Mearsheimers syn på Russland og Ukraina har møtt sterk motstand. Ikke minst har han blitt kritisert for å ignorere forskjeller i styresett, kultur og oppførsel mellom ulike land. Jeg er enig i at Mearsheimer i stor grad underspiller åpenbare interne faktorer som har bidratt til invasjonen. Her kan vi nevne alt fra det russiske kollektive traumet etter Sovjetunionens fall, til mangelen på oppgjør med brutalt styre gjennom hundreår,

og Putins isolasjon under Covid-pandemien – for å nevne noe.

Jeg vil derfor hevde at den såkalte realismen Mearsheimer forfekter, på ingen måte tegner et realistisk bilde av hvordan verden - i dette tilfelle Russland - fungerer. Mearsheimers syn innebærer at dersom Russland bare får lov til å opprettholde politisk kontroll over Ukraina og det tidligere sovjetområdet, så vil landet roe seg og bli en mer konstruktiv aktør i internasjonal politikk. Jeg er ganske sikker på at det er motsatt, og at Putins appetitt da heller ville øke - nettopp på grunn av de spesifikke kulturelle og psykologiske omstendighetene som det russiske regimet opererer under.

Og på samme måte som mange kritiserer Mearsheimer, kan man jo faktisk også kritisere Donald Trump. For det Trump forfektet – og kanskje igjen vil forfekte - i utenrikspolitikken, var jo på mange måter en forsøksvis realisme. Trump så en verden der landene bare tjener sine egne interesser. Derav hans interesse for å forsøke å gjøre gode «deals». Det forsøkte han blant annet å få til med Kim Jong-Un og Nord-Korea. Det feilet ganske spektakulært. Hvorfor?

Både Mearsheimer og Trump svikter når det gjelder å innse at *ekte* realisme også må bygge på inngående *kunnskap* om de problemstillingene man til enhver tid står overfor. Og det gjør deres realisme veldig urealistisk. Mearsheimer ser verden slik han ønsker at den skal være ut fra det teoretiske rammeverket han holder seg veldig fast i. Men Putin sprenger disse rammene. Trump ønsker intenst at alt skal kunne ordnes med en god deal. Kim Jong-Un så det ganske annerledes. Å gi avkall på sine atomvåpen, eller i det minste å redusere antallet, viste seg å være ganske uaktuelt for ham. Å være sentrum for verdenspressens oppmerksomhet på et podium sammen med USAs president, var han derimot svært interessert i.

TRENGS DE KOMPROMISSLØSE IDEALISTENE?

Og så noen avsluttende ord om partiet Rødt. Jeg begynte med å beskrive kritikken mot dem i Ukraina-spørsmålet. Men la meg også stille et spørsmål til partiets kritikere. Kan det være at vi er tjent med at i alle fall et lite mindretall forfekter de idealistiske perspektivene litt kompromissløst, selv om det kanskje ville bære galt av sted om man skulle realisere dem fullt ut? Kanskje trenger realistene noen ordentlige idealister å bryne sin egen realisme mot, om ikke annet som en påminnelse om at realisme

ikke må få utarte til kynisme?

For idealer kan nok bære galt av sted. Men en verden med kun realisme fortoner seg også som et jernbur. Spørsmålet om hvor balansen mellom urealistisk idealisme og kynisk realisme ligger, er dynamisk. Vi behøver derfor en offentlighet med levende debatt og dialog, der kanskje også ytterpunkter er nødvendige dersom vi skal komme frem til de aller mest gjennomtenkte løsningene til slutt.

Milorg-leder og forsvarsminister Jens Christian Hauge var generelt kjent som en av de mest beinharde utenrikspolitiske realistene

Foto: Pexels - Pixabay

Norge har hatt. Like fullt var han mannen som uttalte følgende: «Vi må tro at drømmen i det lange løp, og realismen i det korte, i det store perspektiv lar seg forene og trenger hverandre.» Det synes jeg er både tankevekkende og fint sagt.

Foto: Sambeetarts - Pixabay

Halvor Eifring

Hvorfor er Trump så populær?

De færreste skandinaver har sans for Donald Trump, verken hans politikk eller hans personlighet. Hvorfor er det så mange amerikanere som støtter ham?

I vår del av verden er Donald Trump et yndet hatobjekt, og de fleste av oss har vanskelig for å forstå hvordan en selvsentrert, løgnaktig og impulsstyrt person som han kan få støtte fra et så stort antall velgere, mange av dem innbitte Trump-fans. På våre breddegrader forklares gjerne hans popularitet med at fattige hvite amerikanere føler seg forbigått av svarte, latinamerikanere og asiater, at storkapitalister forventer skattelettelse for de rike, at fremmedfiendtlige føler seg truet av innvandrere, at evangelisk kristne vil kjempe mot fri abort osv. I alle tilfeller dreier det seg om folkegrupper de færreste av oss identifiserer oss med. Forklaringene passer inn i våre inntrykk av Amerika som et rasesegregert, xenofobisk, evangelisk-lavkirkelig og hyperkapitalistisk samfunn.

Men er det noe vi overser?

DEMOKRATISK KATASTROFE

Den svenske journalisten Malin Ekman tror det. Hun var USA-korrespondent for *Svenska Dagbladet* fra 2019 til 2024 og så sider ved USA som kunne bidra til en forklaring. I boken *Skymning i Amerika: Berättelser om ett annat USA* forteller hun om det mange av

oss kanskje har visst, men ikke helt har sett i sammenheng og tatt innover oss. Samtidig som Republikanerne er blitt radikaliseret og forvandlet til det ugjenkjennelige under Trump, har noe lignende skjedd med Demokratene, men i motsatt retning, og med katastrofale konsekvenser. Liberale idéer om å skulle hjelpe de vanskeligstilte istedenfor å straffeforfølge dem har i mange demokratisk styrte storbyer ført til en skarp økning av kriminalitet, hjemløshet, overdosedødsfall, mord og store bydeler der politi og andre etater holder seg unna, fordi det er de hjemløse og/eller radikale aksjonister som har den reelle makten. Utviklingen er også omtalt i et intervju med Espen Goffeng i dette nummeret av Dyade. Den er i hvert fall delvis resultat av bevisste beslutninger om å redusere overføringene til politiet ("defund the police"), la være å straffeforfølge tyveri av verdier under cirka ti tusen kroner, gjennomføre en liberal narkotikapolitikk både overfor brukere og langere og en rase- og kjønnsideologi som er ment å skulle skape "equity" (likhet skapt gjennom forskjellsbehandling basert på ulike utgangspunkt, f.eks. ved å kompensere svarte og kvinner for historisk undertrykkelse)

snarere enn å etablere “equality” (basert på likebehandling uavhengig av historisk utgangspunkt). En blanding av velment liberalt tankegods og marxistisk inspirert revolusjonær ideologi har ifølge Ekman fått de motsatte konsekvenser av det som var hensikten i en rekke større demokratisk styrte amerikanske byer.

Ekman beveger seg langs hele vestkysten, fra Los Angeles i sør til Seattle i nord, og langs østkysten, især New York, samt Chicago og Minneapolis. Hun bygger i begrenset grad på statistikk og harde fakta, men gir skarpe impresjonistiske bilder av byer som blir stadig mer utrygge å bevege seg i, der lekeplasser og strender fylles av brukte sprøyter og menneskelige ekskrementer, og der dette langt på vei kan ses som resultat av Demokratenes villede politikk (om enn ikke villede resultat). Boken hennes ble først utgitt i 2023 og kom i ny utvidet paperback-utgave i april 2024.

At en slik utvikling knyttes til Demokratene, var ille nok for Joe Biden, men er enda verre for Kamala Harris. Hun var aktor og statsadvokat i San Francisco og senere justisminister (attorney general) i California og kan dermed – i hvert fall av republikanere på krigsstien – knyttes direkte til den katastrofale utviklingen av hjemløshet, narkotika og kriminalitet på vestkysten (selv om hun også har hatt perioder der hun har villet slå hardt ned på deler av lovløsheten). Hun har markert seg med synspunkter som mange amerikanere assosierer med radikale idéer, for eksempel husleiesubsidier, forbud mot “fracking” (utvinning av skiferolje og skifergass), fokus på “equity” snarere enn “equality” og avkriminalisering av illegal innvandring. Til tross for sin bakgrunn som fremstående jurist har hun argumentert for at presidenten burde omgå grunnloven og innføre våpenkontroll ved dekret, og hun har opprettet et fond til støtte for dem som ble arrestert i forbindelse med de kaotiske og til dels voldelige raseopptøyene i 2020. Hun har vært mer opptatt

av å bidra til forhåndsdommen av politi som har utøvd vold mot afroamerikanere enn av deres rettssikkerhet, også etter at hun ble visepresident.

Med unntak av Ekmans artikler i *Svenska Dagbladet* er det påfallende hvor liten oppmerksomhet slike forhold har fått i skandinaviske media. Denne manglende nyanseringen får støtten til Trump til å fremstå som enda mer bisarr.

HVORFOR FÅR IKKE BIDEN ÆREN FOR ØKONOMIEN?

USA har for tiden rekordsterke økonomiske tall og rekordlav arbeidsledighet. Hvorfor får ikke Demokratene mer støtte i befolkningen? Hvordan kan Donald Trump hevde at han vil skape en bedre økonomi?

I tillegg til det fenomenet Ekman beskriver, ligger noe av forklaringen i store lokale forskjeller og forskjeller mellom ulike deler av befolkningen. Det gode arbeidsmarkedet har vært best for innvandrere, mens arbeidsledigheten ikke har gått særlig ned siden før pandemien for den jevne amerikaner. USA er et stort land, og selv om noen områder vokser kraftig, var arbeidsledigheten i et flertall av storbyområder høyere ved starten av 2024 enn ett år tidligere. Arbeidsledigheten har vokst med mer enn en halv prosent på årsbasis i 20 av 50 stater, hvilket ofte regnes som et varsel om forestående resesjon. Også mange av dem som fremdeles har en jobb å gå til, har fått mindre å rutte med. Blant vippestatene Nevada, Arizona, Georgia, Wisconsin, Michigan og North Carolina har alle unntatt Wisconsin hatt betydelig høyere inflasjon enn lønnsøkning mellom januar 2021 og 2024. Inflasjonen har særlig rammet dem med dårlig råd, fordi prisene på billige produkter har økt mer enn prisene på kostbare produkter. Det sterke aksjemarkedet kommer heller ikke dem med dårlig råd til gode, siden de sjelden eier egen bolig og ikke er aktive i aksjemarkedet. Antallet misligholdte kredittkort

Foto: Donald Giannatti - Unsplash

har økt betraktelig siden før pandemien, og aller mest blant dem med lavest inntekt. For mange amerikanere ligger derfor landets sterke økonomiske tall og lave arbeidsledighet et langt stykke unna den opplevde virkelighet.

Igen er dette sider ved virkeligheten skandinaviske media sjelden belyser.

VIRKELIGHETENS PROBLEMER

Det ligger selvfølgelig mange andre faktorer bak Trumps popularitet, ikke minst knyttet til hans personlighet. Han vinner utvilsomt på sin instinktive sans for oppmerksomhet og publikumsfrieri, ikke minst når han på få sekunder klarer å vende et blodig attentatforsøk til en personlig triumf, med knyttet neve høyt hevet idet livvaktene strever for å bringe ham i sikkerhet.

I tillegg peker altså Malin Ekmans bok på et katastrofalt omfang av høyst reelle problemer som fortjener bedre løsninger enn dem som så langt har vært brakt til torgs i

demokratisk styrte storbyer. Om Trumps og Republikanernes løsninger vil fungere bedre, er et annet spørsmål. Narsissisme, løgnaktighet og manglende impulskontroll er neppe noen god oppskrift, ei heller manglende respekt for demokratiske spilleregler og rettsprinsipper. Men det er det heller ikke å lukke øynene for de problemene virkeligheten faktisk byr på.

Takk til Henning Gravklev for nyttige kommentarer og tips om følgende artikler:

Andrew Sullivan, "The Kamala Chimera", *The Weekly Dish* 26. juli 2024.

Tej Parikh, "Why isn't Joe Biden getting credit for America's sturdy jobs market?", *Financial Times* 10. april 2024.

Tej Parikh, "How the 'strong' US economy feels for poorer Americans, in five charts", *Financial Times* 2. juli 2024.

All verdens diamanter

Kunsten å tvinge kunsten til å tjene større samfunns mål

Det er fristende for politikere å manipulere kunsten til å reflektere rådende politiske verdier. Er det en god strategi?

STATEN TAR ANSVAR

Kunstens kraft er like gammel som kunsten selv. Politikeres ønske om å bruke kunsten til å tjene sitt formål er trolig nesten like gammelt.

I Norge kan ikke markedskreftene alene sørge for at det lages film og skrives bøker på norsk. Vi er avhengige av støtteordninger til kulturen for at den skal eksistere. I dagens system har staten påtatt seg oppgaven som mesén for kulturen. Brorparten av norsk kulturliv lever av midler over statsbudsjettet.

Det finnes andre måter for det offentlige å holde norsk kulturliv i ånde på, for eksempel gjennom skattefradrag for å stimulere privat mesénvirksomhet. Dette er lite utforsket i Norge. Én grunn kan være at denne type private incentivordninger ville ha flyttet maktbalansen i kulturfeltet.

MULIGHET TIL INNFLYTELSE

Offentlig støtte åpner for politisk kontroll over kunstfeltet. Norsk filminstitutt (NFI) forvalter hoveddelen av overføringen til filmbransjen

(625 millioner kroner i 2024). I statuttene deres står det:

Vår hovedoppgave er å sette regjeringens filmpolitikk ut i livet og være rådgiver for staten i filmpolitiske spørsmål.

NFI skal bidra til

- Et **mangfoldig** filmtilbud av høy kvalitet i hele landet.
- **Likestilling og mangfold** både foran og bak kamera.
- En sterk og **bærekraftig** bransje.
- Gjennomslagskraft for norske produksjoner nasjonalt og internasjonalt

Dette virker som fornuftige mål som alle kan stille seg bak. Jeg har uthevet det jeg anser å være politisk ladede begreper. Ingen er vel imot at det er regjeringens filmpolitikk som skal settes ut i livet? Ingen er imot mangfold, likestilling, bærekraft og inkludering?

MARKEDSDREINING

La oss for øvelsens skyld tenke oss at en annen regjering kom til makten i Norge. Denne regjeringen har andre politiske mål. Dermed kan man lese følgende på Filminstituttets hjemmeside:

NFI skal bidra til

- Et **markedsrettet** filmtilbud av høy kvalitet **der folk bor**.
- **Talent og handlekraft** både foran og bak kamera.
- En sterk, **politisk uavhengig** bransje **med stor andel private midler**.
- Gjennomslagskraft for norske produksjoner nasjonalt og internasjonalt.

Dette er relativt nøytrale justeringer, subtilt dreid mot et mer markedsrettet, liberalt og meritokratisk syn på kultur. Man dyrker frem de beste talentene uavhengig av identitetsmarkører som kjønn, funksjonsgrad og etnisitet.

I tillegg har denne dreiningen i seg et ønske om å redusere den politiske innflytelsen over hva som produseres og av hvem. Man vil åpne for mer private midler i filmbransjen.

YTRE HØYRE

La oss fortsette øvelsen, denne gangen ved å la pendelen svinge fra det rådende, venstreorienterte kulturbildet til det motsatte. Gitt graden av politisk kontroll over hvilke stemmer som får støtte av instituttet, er det naturlig at denne høyrepopulistiske regjeringen vil bruke anledningen til å fremme sine agendaer:

NFI skal bidra til

- Et filmtilbud av høy kvalitet **som styrker norsk identitet og verdier**.
- **Varetagelse av norske interesser** både foran og bak kamera.

- En sterk og **verdikonserverativ** bransje.
- **Dominans av norske produksjoner nasjonalt og internasjonalt**.

Denne fiktive regjeringens filminstitutt stiller altså dagens rådende prioriteringshierarki på hodet: Minoritetsstemmene, kvinnekvoteringsen og inkluderingen er ute. Inn kommer "sunne norske familieverdier".

I sin essens er denne smørbrøddlisten ikke mindre udemokratisk enn de rådende føringene NFI styrer etter. Forskjellen er at man i kulturmiljøene, av ulike grunner, har lettere for å alliere seg med verdiene til venstre i det politiske spekteret. Da kan det være vanskelig å se at mangfoldsfokuset er uttrykk for én av mange mulige politiske trender. I sin ytterste konsekvens kan det være mer ødeleggende enn konstruktivt for norske filmer.

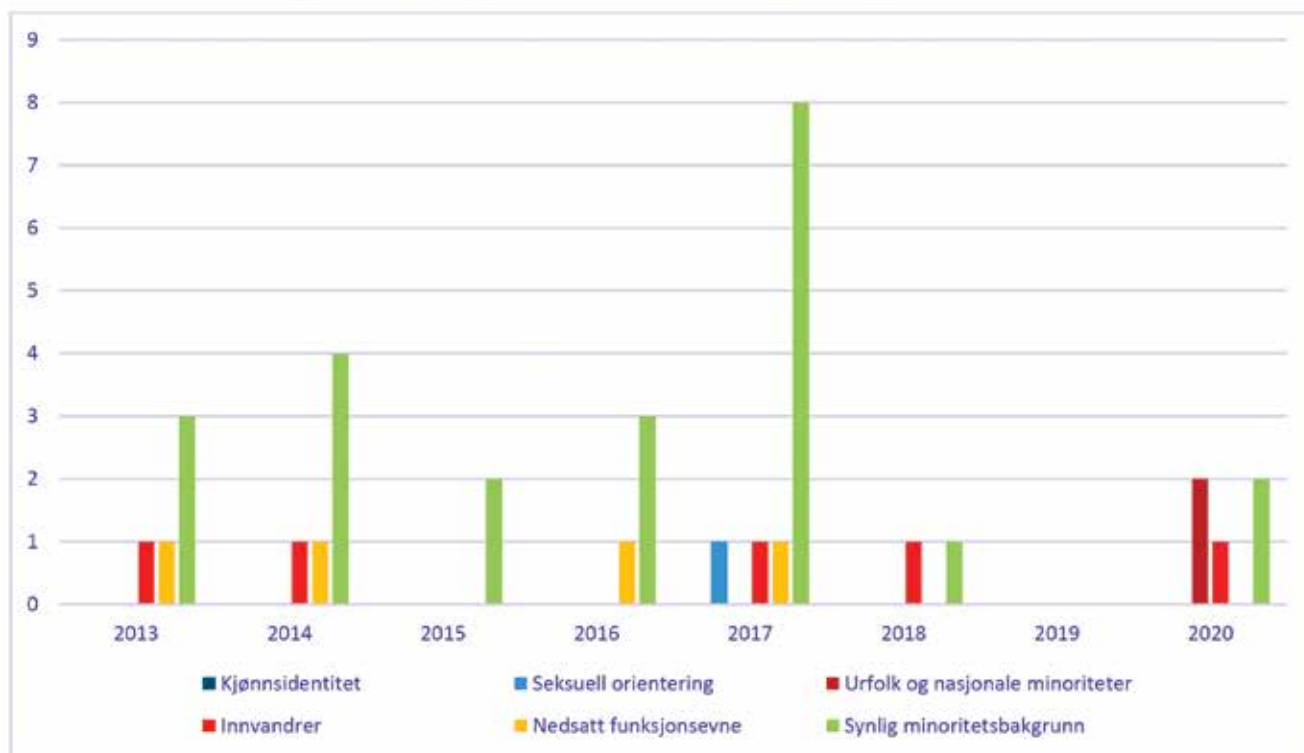
TALLENE TALER

Filminstituttet styrer innholdsproduksjonen i filmbransjen gjennom kvotering både i tilskudd og innenfor talentutviklingsordningene. I rapporten "Kjønnsbalansen i norsk film" fra 2019, heter det:

I sum gir denne rapportens observasjoner grunn til optimisme og støtter tidligere antagelser om at en målrettet filmpolitikk kan ha reelle utslag. Likevel kan det norske filmfeltet fremdeles ikke omtales som likestilt og det må understrekes at det fortsatt er forskjeller mellom kvinner og menn i bransjen. I tiden som kommer vil det dermed være viktig å fortsette arbeidet for en likestilt filmbransje, både hvis de gode resultatene skal vedvare og hvis de negative trendene skal snu.

I rapporten "Mangfold på lerretet 2013 - 2020" oppsummeres totalbildet blant annet med denne figuren:

Figur 1 - Hovedroller i norske kinofilmer, 2013-2020

I 2024 følger instituttet opp med rapporten “Innholdsmangfold i norske filmer og serier” som kartlegger årene 2012, 2017 og 2022. I instituttets innledning heter det:

Nesten to tredjedeler av de sentrale rollene i norske filmer og serier bekles av menn, svært få karakterer spilles av skuespillere med flerkulturell bakgrunn og det er en overrepresentasjon av historier med handling fra Oslo.

FORSKJELLIGE VERDENER

Når det gjelder funnene av yrker, peker rapporten på at:

Det var mulig å identifisere yrke for 348 av totalt 439 karakterer. Blant de 348 var 22 utenfor arbeidslivet, videre hadde 31 yrker som ikke lot seg identifisere eller som ikke finnes i

dagens yrkesstatistikk. Her inngikk ulike versjoner av kriminelle virksomheter som «leiemorder» eller «gangster», historiske yrker som «ridder» eller «trell», eller mer fantasibaserte yrker som «julenisse» eller «spøkelse». Det var 295 karakterer som lot seg kategorisere i tråd med SSBs standard for yrkesklassifisering (STYRK-08).

Av yrkene som lar seg klassifisere, finner rapporten at militære og akademiske yrker er overrepresentert i alle de tre behandlede årene, men at det er en positiv utvikling, der filmer og serier langsomt beveger seg mot en mer representativ yrkesfordeling sett i forhold til samfunnet.

GRUNNLEGGENDE DEBATT

I kjernen av filminstituttets arbeid ser det altså ut til at det ligger en oppfatning om at kunsten

skal tjene politiske formål. Et spørsmål man kan stille seg er: Skaper man en kulturell sårbarhet ved å kontrollere kunst?

Når budskapet i en film er gitt ut fra ideologi, må handlingen, castingen og regien lempes slik at historien passer med den politiske føringen. Når dette preger mange filmer og serier, kan vi risikere at publikum går lei, uavhengig av politisk ståsted. Kinobesøket daler.

Er det overhodet gunstig å legge politiske føringer på filmbransjen? Kanskje finnes det også en kraft i bransjen selv til å finne frem til de gode, engasjerende historiene uten politisk innblanding. Det ville krevd en større grad av tillit til både miljø og enkeltindivider.

For tiden kan det virke som norske politikere ikke ønsker å la filmbransjen finne sin egen retning.

Gartneren og lyrikeren Olav H. Hauge ble i godt voksen alder stilt overfor den unge generasjonens marxist-leninistiske krav om at han, som alle andre kunstnere, nå skulle tjene folket med sitt forfatterskap. Som et svar, skrev han diktet "Det er sendt ut påbod" i samlingen "Spør vinden" (1971):

Det er sendt ut påbod
at alle diamantar i verdi
skal skrivast i manntalet
og setjast til å skjera glas.

Med andre ord: Min oppgave er ikke å tjene deres politiske agenda, den er å fange lyset.

Foto: Roman Kogomachenko - Pixabay

Skaper man en kulturell sårbarhet ved å kontrollere kunst?

Foto: Samuel F. Johanns - Pixabay

Hur stabil är vår demokrati?

Hur kommer det sig att vi verkar alltmer blinda för värdet av demokrati? Det bekymrar mig. Är demokratin så självklar att vi inte förstår att värna om den?

Karl Popper skrev i boken *Det öppna samhället och dess fiender*, efter andra världskriget 1945: "It rests with us to improve matters. The democratic institutions cannot improve themselves. The problem of improving them is always a problem of persons rather than of institutions."

Det vill säga, det är vi som individer som ska bära och utveckla demokratin, inte opersonliga institutioner. Har demokratin idag blivit så självklar att vi glömt att det är upp till oss att bära och försvara den? Institutionerna kan skapa de nödvändiga ramarna, men individerna behövs för att delta och utveckla och förklara det demokrati står för. Det finns några skäl till att jag undrar. Ett skäl är en undersökning där unga svenskar svarade att de i stor utsträckning var villiga att kompromissa med demokratiska principer.

NÄR ÄR DET LEGITIMT ATT PAUSA DEMOKRATIN?

I en studie av Sten Widmalm och Thomas Persson (Widmalm och Persson) har man frågat svenskar: "*Vilka frågor gör det legitimt att pausa demokratin?*". Nära eller över 50 % svarade att det är legitimt att "paua demokratin" för att åtgärda problem med kriminalitet/våld (61 %), finanskris (53 %), könsdiskriminering (40 %), miljö (63 %) och pandemi (71 %). Yngre personer var mer benägna att svara ja på frågan än äldre. Samtidigt svarade 97,5 % att det är viktigt att få uttrycka åsikter fritt.

Hur kan det komma sig att det är viktigt att kunna uttrycka sig fritt och att man samtidigt är beredd att pausa demokratin för att komma till rätta med andra problem? Är verkligen dessa andra problem viktigare än demokratin? Var drar man gränsen för hur mycket och hur länge

Alla är sina egna auktoriteter.

man kan vara utan demokrati, och går det att återinföra den igen om man så vill?

På samhällsnivå ser vi samma tendenser. Demokratin i världen är på tillbakagång. Efter 35 år av ökad utbredning av demokratin har nedgången de senaste tio åren gjort att vi nu är tillbaka på den nivå världen såg 1985. 2022 levde 72 % av världens befolkning i en autokrati jämfört med 46 % för tio år sedan, medan 13 % levde i liberala demokratier (Varieties of Democracy Report 2024). Här ingår en försämring av yttrandefriheten i 35 länder kontra sju för tio år sedan, en ökad statlig censur av medier i 47 länder, ökat förtryck av det civila samhällets organisationer i 37 länder och en försämrad kvalitet av allmänna val i 30 länder.

MÅSTE JAG ANSTRÄNGA MIG?

Vi är vana att kunna lita på att våra beslutsfattare tar hand om viktiga samhällsfrågor utan att stora delar av befolkningen engagerar sig, kanske inte ens går och röstar. Demokrati kan vara något som är "besvärligt" och krävande. Vi behöver värdera, diskutera och tycka till, välja politiker och sätta oss in i vad de står för. Det skulle kunna vara enklare att bara följa en ledare, någon som bestämmer. Vi ser kanske just därför tendenser i våra demokratiska samhällen att delar av befolkningen idag väljer mer "icke-demokratiska" ledare som är populistiska och lovar förändring och stabilitet (Trump i USA, Erdogan i Turkiet, Orban i Ungern, Kaczynski i Polen, Modi i Indien, med flera). I flera av länderna har de som valts demokratiskt sedan skapat en successivt minskande frihet och yttranderätt för befolkningen. Följderna efter Weimarrepubliken är ett sådant historiskt exempel.

DEMOKRATIN ÄR SKÖR

Widmalm och Persson skriver i boken *Skör Demokrati* att det som gör våra länder demokratiska – frihet, rättigheter och samhällets öppenhet – samtidigt innehåller krafter som drar utvecklingen i motsatt riktning där de demokratiska fundamenten gradvis undermineras. I demokratins inneboende grundförutsättning, att tillåta yttrandefrihet och demonstrationer, ligger också dess svaghet. Friheten kan utnyttjas för att undergräva demokratin genom dess inneboende inställning att allas röster ska få höras.

Vi ser att våra politiker dras med i polariseringstrenderna i samtiden och tar till förvrängda och vinklade beskrivningar för att desavouera politiska motståndare eller deras beslut. Det används särskilt i politiska debatter där starka påståenden som inte är korrekta får stå kvar som sanningar. Även intervjuer med beslutsfattare, till exempel i TV eller radio, kan upplevas som tröttsamma. Beslutsfattaren "ställs mot väggen" och ska förklara samma ståndpunkt igen och igen. Det sker på bekostnad av samtal om frågor som är väsentliga, och kan minska befolkningens tilltro på just demokratin. Det leder i sin tur till politikerförakt och ökar polariseringen ytterligare, bort från samhällsfrågorna och mot mer autokratiska ideologier och ställningstaganden. I detta finns också en bristande respekt för politiker, beslutsfattare eller experter. Alla är sina egna auktoriteter. Ett exempel på respektfull dialog var presidentvalet i Finland 2024, där en sansad debatt fördes mellan de två slutkandidaterna.

Foto: Albert Stoykov - Unsplash

Foto: Tumisu - Pixabay

MIN ÅSIKT GÄLLER

När Widmalm och Persson i sin studie frågade om yttrandefrihet och 97,5 % svarade ja på att *"Det är viktigt för mig att fritt få uttrycka mina åsikter"*, instämde samtidigt 50,6 % helt eller delvis i påståendet *"I dagens politiska klimat kan jag inte öppet uttrycka mina åsikter eftersom andra kan tycka att det är stötande"*. Det är två påståenden som står i ett motsatsförhållande.

Ett fenomen som drar oss mot ett svart-vitt tänkande är "cancelkulturen". Den underliggande logiken handlar om att motståndarens verklighetsbild är en falsk konstruktion och därför kan inte bara åsikten utan också personen "cancelleras". Den egna verklighetsbilden upplevs däremot som sann och kan hävdas starkt. Den ökade känslan av att inte våga uttrycka sina åsikter fritt hänger samman med rädslan för att bli cancellerad, eller utsatt för ett mediedrev. Det är situationen i några uppmärksammade fall inom universitetsvärlden där institutioner inte försvarat yttrandefrihet och lärares självklara rätt att diskutera frågeställningar. Ett exempel kommer från Uppsala universitet där läraren i biblioteksvetenskap på en fråga nämnde det så kallade "n-ordet" för att studenterna skulle kunna söka i äldre litteratur efter relevanta texter. Två studenter protesterade starkt och universitetsledningen gick på deras argument och desavouerade läraren. Två andra exempel kommer från Lunds universitet där en lärare föreläste om nedärvda skillnader mellan kvinnor och män, samt ett annat då kvinnliga författare inte förekom i en litteraturlista. Studenter protesterade, med stora konsekvenser för lärarens jobb och framtid. Ytterligare ett exempel är från Konstfack i Stockholm där elever ville byta namn på utställningssalen "Vita havet" eftersom de upplevde det som rasistiskt

(väggarna är vita och det var anledningen till namnet). Då en lärare skrev en debattartikel och invände mot förslaget blev hon personligen kraftigt motarbetad. I alla dessa fall har universitetsledningarna reagerat med förvånansvärd undergivenhet mot de relativt få individer som startat processerna. Dessa exempel skapar naturligt nog en stor försiktighet hos andra lärare för att inte bli utsatta för samma drev. Samtidigt blir det orimliga i situationerna tydligt.

ATT SÄTTA GRÄNSER

Demokrati är inte bara att släppa fram åsikter men också att sätta gränser. Karl Popper visade redan 1945 att en ovillkorad tolerans i en demokrati kan öppna dörren för auktoritära krafter. Det går inte i längden att vara tolerant gentemot de intoleranta, eller att förhandla med en som inte håller avtal. Vad gör vi när yttrandefriheten används för att propagera för antidemokratiska ställningstaganden? Hur kan man sätta gränser mot den som är intolerant utan att bryta med principen om allas rätt att yttra sig?

Mediedebatten efter koranbränningarna i Sverige 2022–2023, liksom reaktionerna på protestaktioner för miljön genom att klistra fast sig i vägbanan, visar på otydligheter. Grundvärderingen är att vi måste värna rätten att demonstrera. Det som saknas är en debatt om vad som är rimligt och vad som ligger utanför rättigheterna, respekt kontra möjligheten att säga och göra det man vill. Protesterna hörs oftast högre än rösterna som vill föra dialog.

Röster behöver finnas, och röster från olika perspektiv. Om vi skulle förbjuda yttringar är det i sig odemokratiskt. Men var går gränserna? Är det okej att bränna böcker? Hur avgör man vilka uttalanden som ska tillåtas och vilka som är förbjudna och ska stoppas? Det finns inga enkla svar på den frågan. Vad är en provokation som gör att samhället utvecklas och vad gör att det

Inre och yttre demokrati är två sidor av samma fenomen. Inre demokrati innebär att tillåta att egna tankar och reaktioner får finnas utan att censurera, till exempel när vi mediterar. Om vi har svårt att acceptera våra egna olika sidor kan det också vara svårt att acceptera andra som tänker annorlunda än vi gör. Att acceptera olik-tänkande är dock inte samma sak som att foga sig. Om vi vet var vi står kanske vi kan vara tydligare i en dialog med människor runt oss. Yttre demokrati bärs av individer. Och för att individer ska kunna agera demokratiskt behövs en medvetenhet och acceptans för olik-tänkande, en respekt för deras ståndpunkt och ett agerande i sak och inte emot person.

stannar upp? Media har både ett ansvar för att släppa fram olika röster, men också att nyansera och förklara så att de olika rösterna sätts i ett sammanhang och inte bara bidrar till polariseringen.

FINNS DET PLATS FÖR DET SOM STÖR?

Att tillåta extrema och ohörda röster i en demokrati kan på kort sikt vara mer besvärligt än att stoppa dem, samtidigt som det kan leda till en mer stabil demokrati att olika ståndpunkter möts. Det kommer alltid att finnas auktoritära företeelser i samhället. Det viktiga är att inte ta demokratin för självklar utan att vara medveten om vad som krävs av öppenhet och dialog, och samtidigt sätta gränser för vad som är accepterat och inte.

Möjligheten att inom liberala demokratier öppet kritisera kan göra demokratin svagare om de totalitära synpunkterna får höras mest. Det sker om demokratiska krafter inte tydligt bemöter de antidemokratiska ståndpunkterna. Samtidigt är yttrandefriheten en grundpelare i en demokrati. Hur kan vi möta de auktoritära ståndpunkterna

som kan tyckas starkare än den öppna dialogen för och emot? Det behöver vara ett ständigt pågående arbete och en levande diskussion. Den största faran för demokratin är inte revolutioner och hastiga förlopp utan snarare en okunnighet och indifferens likgiltighet inför demokratiska principer. I demokratier får vi tycka att styrelsesätt eller våra politiker är dåliga, i autokratier får vi inte det. Om vi använder den rätten för att reducera demokratiska fri- och rättigheter minskar vår frihet per automatik.

Foto: Orkun Azap -Unsplash

OM ARTIKKELFORFATTERNE

Foto: Torbjørn Hobbøl

Halvor Eifring

Professor i kinesisk ved Universitetet i Oslo.
Meditasjonslærer i Acem, leder av Acem Norge og medredaktør i Dyade.

Christopher Grøndahl

Roman- og manusforfatter og står bl.a. bak manus til filmene *Kampen om Narvik* og *Sulis 1907*.
Meditasjonslærer i Acem.

Foto: Torbjørn Hobbøl

Foto: Torbjørn Hobbøl

Turid Berg-Nielsen

Professor emerita i psykologi ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Meditasjonslærer i Acem, leder for Acem Tyskland og redaktør i Dyade.

Vilde Drageset Haakensen

Kreftlege og forsker, meditasjonslærer i Acem og redaktør i Dyade.

Foto: Torbjørn Hobbøl

Foto: Torbjørn Hobbøl

Margareta Hammarlund-Udenaes

Professor emerita i farmakologi.
Meditasjonslærer i Acem.

Petter Myre Eng

Master i historie og jobber som utenrikspolitisk rådgiver.

Foto: Torbjørn Hobbøl

Foto: Torbjørn Hobbøl

Espen Goffeng

Samfunnsdebattant, forfatter, skribent og podkaster.

Selvutvikling og samspill Kommunikasjonskurs

Lørdag 24. mai – søndag 1. juni 2025
Halvorsbøle retrettsenter ved Randsfjorden

Foto: Acem arkivbilde

Kurset kan hjelpe deg i forhold til

- Parforhold
- Relasjon til barn
- Konfliktløsning
- Ledelse
- Samarbeid
- Selvforståelse

Deltakerne deler tanker og følelser om sin tilværelse og sine sosiale relasjoner i en trygg og bearbeidende atmosfære.

Den ledede gruppen har to daglige møter, 4–5 timer hver dag. I tillegg kommer uledede grupper, fellesoppgaver, selvevalueringer og seminarer. Seminarer på engelsk, velg mellom grupper på skandinavisk eller engelsk. Informasjon og påmelding på acem.no.

Halvorsbøle

Acem International Retreat Centre

Foto: Acem arkivbilde

*Norges største retrettsenter for
meditasjon – kommunikasjon – yoga*

- Enerom med eget bad.
- Vakker utsikt over Randsfjorden.
- Alkoholritt detox-miljø
- Velsmakende laktovegetarisk kosthold.
- En drøy times kjøring fra Oslo eller Gardermoen.

halvorsbole.no

STARTER DER ANDRE
SAMTALER SLUTTER

DYADE

NÅ KUN PÅ PAPIR

Returadresse:
DYADE
Chr. Krohgs gt. 34
0186 Oslo

Jeg er god, du er dum – politikk, ideologi og selvbilder

Da Trump påsto at valget i 2020 var stjålet var de fleste uenige. Hans tolkning var trolig styrt av andre krefter i ham enn de rent rasjonelle. Om enn i mindre skala er det slik for de fleste av oss at vi i enkelte situasjoner styres av vårt indre snarere enn den objektive realitet. Hvordan påvirker dette samfunnet og det politiske liv? Med eksempler fra Putins barndom, populære folkebevegelser, norsk utenrikspolitikk, kunstverdenen og vårt forhold til demokratiet utforsker Dyade hvordan gode intensjoner, ideologi og psykologiske krefter utfordrer det vestlige demokratiske samfunnet vi lenge har tatt for gitt.